

ERDÉLYI MUZEUM

XX. kötet.

1903.

5. füzet.

Bethlen Gábor nemesítő iskolája.*

Bethlen Gábor fejedelem négy évvel azelőtt, hogy a kollégiumát alapítja, 1618. januárius 27-én, kegyelmes választ küld két magyar tanuló ifjúnak, pártfogoltjainak, Szilvási Mártonnak és Bojthi Weres Gáspárnak Heidelbergába.

Ezek levélben jelentették a fejedelemnek, hogy szerencsésen megérkeztek s már haladnak is tanulmányaikban. Bojthi a fejedelmet magasztaló verszetét is, (Panegyris in... laudes... Gabr. Bethlen. Heidelberg. 1617.), első irodalmi zsengejét, megküldötte nyomtatásban.

A fejedelem, válaszában, örvend sikereiknek s tudatja, hogy száz aranyat fizettetett ki számukra segélyül, prédikátora, Keserüi Dajka János kezéhez, a ki a pénzt Váradról oda ki utazandó ifjaktól fogja nekik elküldeni. Csak igyekezzenek, hogy költsége ne essék hiában s hazának, nemzetnek hasznára válhassanak.

Külön Bojthinak szól a válasz második felében ez a kijelentés: „Ha elhatározad, hogy tovább is tanulj s magasabb képzettséget szerezz, négy évig segíteni fogunk téged... Elhatározásodról mielőbb értesíts... Hogy pedig szándékunkat ebben jól megértsd, ahhoz tartsd magad, hogy ne csak a theologiai, hanem a bölcseleti tudományokat is alaposan megtanuld, hogy a mikor majd hazatérendesz, úgy az egyházi, mint a polgári dolgokban is s a külügyek igazgatásában, segítségednek hasznát vehessük magunk, nemzetünk, hazánk érdekében“.

* Bevezető szakasz a szerzőnek „Bethlen Gábor kollégiuma“ címmel készülő munkájából.

Bethlennek, az idő tájban, még más tartott növendékei is voltak Heidelbergában, legalább négyen. Köztük Geleji Katona István, a ki később, Keserüi Dajka után, udvari papja lett s Albensis (Gyulafehérvári) János, kinek egy 1617-ben nyomtatott s a fejedelemnek, mint pártfogójának ajánlott akadémiai vitáját Geleji Katona, Szilvási és Bojthi üdvözlő versei ékesítik. A fejedelem a következő években is, rendszeresen, küld ki tanuló ifjakat Heidelbergába. Érdekökben levelezést folytat vala az akadémia tudós professzorával, Pareus Dáviddal.

Bojthi Weres Gáspár, a kit Bethlen, úgy látszik, megkülönböztetett hivatásra szemelt ki, felszabadított jobbágy szülök-től származott ifjú s Keserüi Dajka ajánlotta vala őt a fejedelem pártfogásába. Két év mulva, 1619-ben haza jött s ekkor azt a megbízatást is nyerte a fejedelemtől, hogy unokaöcsesét, a 12 éves Bethlen Istókot kísérje, Geleji Katonával, Heidelbergbe s legyen oktatója és nevelője. De 1620-ban, a háborus változások miatt, mindannyian haza sietnek s Bojthi itthon, Kassán folytatja még egy évig a nevelői tiszttét. Ugy látszik, keményen bánt a fiuval és — mint a fejedelem írja Alvinczi Péternek — „az gyermeket agyban-főben gyakorta verte, mivel hertelen sora vagyon az barátomnak s azért idegen az gyermek tőle“. Meg is szakad a nevelői megbízatása s a következő évben, 1621—22-ben már a marosvásárhelyi iskolát kormányozza. Ez idő alatt hala meg Károli Zsuzsánna fejedelemasszony s temetési pompáján 1622. májusban, Gyula ehérvárott, Bojthi mint vásárhelyi rektor vesz részt és latin elégiát és oratiót mond.

Ennek az évnek a végén új, megfelelőbb tiszttet ruház reá a fejedelem. Egy évvel előbb (1621. nov.) halt vala meg a 70 éves öreg tudós Bocatius János, a fejedelemnek könyvtár-őre, történetírója, titkos tanácsosa, fontos ügyekben a külföldön többször szerepelt követe. Valószínűleg ennek a helyére, mintha csak az öregnek életidejét is hozzávetőleg előre kiszámítva, szánta és akarta vala kiképeztetni Bethlen Bojthit. Most sora kerül, hogy „*historicus aulicus*“-nak állítsa a Bocatius helyére. Szép fizetést rendel neki. A káptalan levéltár-örvévé teszi. Udvarában mint tudóst becsüli. Később kollégiuma számára tudós külföldi professzorok keresését, politikai ügyek intézését is bízza

rá. Érdemeiért feleségével együtt megnemesíti, nemesi mentességekkel ruházza föl.

A Bojthi Weres Gáspár életében, pályájában, a hogyan azt Bethlen Gábor fejedelem irányozta, megtaláljuk a jellemző körvonalait annak az eszmének, a melyet a fejedelem egy erdélyi főiskola hivatása felől már fejedelemsége első éveiben kezd vala magában érlelgetni.

Heidelberga távol van, külső országban. Teremteni kell itthon egy erdélyi Heidelbergát, megékesíteni tudós Pareus Dávidokkal. Gyűjteni köréjük nagy számmal, segélyezni, tartani, tehetséges és tanulni vágyó Bojthiakat, szegény és igyekvő ifjakat. Nevelni őket tudós, lelkes prédikátorokká. Legjavokat kiválasztani a társadalom, a közélet egyéb szellemi érdekeinek szolgálatára is.

Ilyen szolgálat az, a melyet született előkelők, főrangú családok gyermekeinek házi oktatásával, nevelésével, közéleti szerepgyakorlatokban, világbeli tapasztalatok szerzésében való kalauzolásával teljesítenek. Mert a született előkelőknek is szükségök van tanultságra, hogy kedvező helyzetöket a közéletben megtarthatassák s hogy az országos dolgok intézésében őket megillető súlyuk legyen. És ők ezt a tanultságot jórészt közvetve, jelesen képzett egyes férfiak — magán nevelők — által nyerik az iskolától. Mint az ifjú Bethlen Istók.

De nagyobb és közvetlenebb szolgálatot is várhatni az iskola kiválóbbjaitól. A született előkelőknek munkabíró kiegészítői, úgyszólván szellemi előkelők; mentül szerényebb és alaposabb, meggondolóbb, annál jobb tanácsadók; ország bölese, kormányzók jobbkeze és esze; ilyenek is váljanak belőlök.

A jobb sorban születetteknek tehetsége ritkán párosúl igyekezettel, kitartással; ritkán szentelik magokat eszményi feladatoknak; ritkán maradnak beesvágyukkal egy, bármily nemes elhivatás körében. Sokan közülök hasznát látják ugyan az iskolának; de az iskola nem általuk hajt teljes hasznót a köznek. Az iskola a közsorsu, a földhöz ragadt osztályokból származó tehetségek összegyűjtésével, fölkarolásával, megrostálásával, megnemesítésével teljesíthetne nagyszabású feladatot. Igen, az iskola nemesítő intézet legyen. Ilyent alkossunk.

Nemesítő intézmény volt az iskola a reformáció kora előtti multban is. Az egyháznak hasznavehető hadserege, számos nagy vezéralakja is mindig az iskola útján a közsorsuakból, a népből toborzódott. Ez az egyházi nemesség. Eddig hát csak eleveníteni kell és követni a hagyományt, a régi példát.

De a római keresztyénség egyházi nemessége személyes nemesség volt s a papi nőtlenség törvényénél fogva más nem is lehetett. Ellenben a protestáns prédikátor, tudós professzor, egyháza szolgálja és kormányzója, családot is alapít. Gyermekei tőle hajlamokat, tehetségeket, jellemet és életpéldát örökölnek. Egyebet talán nem is. Mi lesz velök? A mire Isten segíti. Fiai növekedhetnek magok is az egyház szolgálatára. Leányai lehetnek prédikátorok feleségei. De, ha a szerenese nem kedvez: visszaessenek-e a paraszti sorsba, a honnan apjuk kiemelkedett? Nem. Az erdélyi orthodoxus fejedelem tartozik, Istennek dicsőségére, a maga egyházának szolgálait s azoknak gyermekeit fejedelmi kedvezésben részeltetni. Tartozik nemzetének is azzal, hogy kipróbált, buzgó, hű szolgáltnak sarjaival sokasítsa, erősítse országa rendeit. A természet biztos törvényei szerint fog ekképpen folyton folyni a tökéletesedés.

Bethlen Gábor fölismerete azt a megbecsülhetetlen társadalmi erőt, a melyet az iskola a közsorsban született, de tudományosan kiművelt tehetségek kiválasztása által, nemesak közvetlenül az egyháznak, hanem közvetve, lelki átöröklés útján, az egyenesen leszármazó nemzedékek sorával, a nemzetnek kölesönöz. Ó a szellemi képzettséget, a melyet az iskola ad s a mely az egyházi szolgálatban érvényesül, ép olyan fajnemesítő tulajdonságnak akarta tekinteni, mint bármely érdemet és erényt, melyért a századok folyamában a rendi államokban nemeslevelet és kiváltságokat osztogattak.

1622-ben vette fejedelmi ellátásba a gyulafehérvári iskolát s kezdte főiskolává fejleszteni. Opitz Márton akkor érkezett Gyulafehérvárra professzornak, a mikor Bojthi az udvari történetírói tollat kapta a kezébe. S nem sokkal azután, hogy Opitz, a kinek magának is vágya volt a nemesi rangra emelkedés, itt hagyta Erdélyt, adja Bethlen a nemesítő levelet Bojthinak s feleségének.

Éveken át ápolja vala már Bethlen a főiskolája végleges megalapításának gondját s ezzel együtt azt a gondolatát is, hogy annak nemesítő erejét rendszeresen biztosítsa. Hetedfél év óta szemlélé és saját kezével és bölcseségével is irányozá kollégiuma haladását és hatását. „Jó reménységű ifjak nevelkednek tudományokban, felesedni is kezdettek; vagynak öreg deákok, reméljük 75, vagy talán 80 is“ — írja 1628-ban Alvinczinak. De halálát érzi közeledni és végrendeletével is egyidejűleg foglalkozván, siet megtenni utolsó két nevezetes intézkedését, a melyekkel életének nagy eszméjét megörökítse.

Az egyik, az anyagi intézkedés, a kollégium fennállását örök időkre biztosító alapítványok tétele, kél 1629. szeptember havában.

A másik, az erkölcsi, ötven nappal előbb kél. Ez ama „közös“ czímerlevél, melylyel a főiskola tulajdonképeni növeltjeinek, az egyházi igehirdetőknek minden maradékait örök időkre megnesemíti.

Ezt a czímerlevelet érdemes bekebeleznünk a kollégium történetébe. Mert az nemcsak egyszerűen a fejedelem egyházas érzületének bizonyítéka. A főiskolát alapító fejedelemnek államférfiú gondolatát testesíti meg. Fölforgatás nélküli való újításra tör. A korhadó nemességet, a megcsappanó nemzeti erőt akarja helyreépítozni, de bölcsen és mérsékelt módon, a rendek, osztályok, a megszokott politikai fogalmak eltörlése nélkül. Egy neme, de bölcsen kigondolt neme az örökváltságnak s a politikai jogok kiterjesztésének, a melynek szabott ára: szellemi kiválóság és szerzett érdemek Isten igéjének szolgálatában.

Féltékenység, szűkkeblűség, osztálygög egyesített súlya idővel elnyomhatta a czímerlevél eredeti értelmét s gátolhatta valódi érvényesítését, de az első száz év alatt valószínűleg számos lelkész család nyerte meg annak teljes kedvezményét. Az államférfiú gondolatát mindenesetre ma is kilátni belőle s megbecsülhetni.

A nevezetes czímerlevél, fordításban, így szól:

Mi Gábor, Isten kegyelméből a R. sz. B. és Erdélyország fejedelme, Magyarország részeinek ura s Székelyek grófja, Oppeln és Ratibor herezege stb. A fejedelmek magasztos méltóságával jár

egyéb dolgaik végzése mellett kiváló gondot fordítaniok s törekvésöket buzgón irányozniok arra, hogy alattvalóiknak állapotát és helyzetét eszökbé véve, a munkásságuk szerint érdemeseket magasabb tisztességfokra, szerencsés előbbmenetelre segítsék, sőt hogy a tisztas rangnak gyümölcsözőbb közelismeréséhez is juttassák; mert annál nagyobb a fejedelem, mennél érdemesebb emberek fejének láttatik. Azért, mivel mindjárt uralkodásunk szerencsés kezdete óta mitem óhajtottunk jobban, mint azt, hogy mindenek előtt Isten iránt való szeretetünket tanúsíthassuk minden dolgunkban, Istennek egyházait minden intézkedéssel terepélyesíthessük s azzal Istennek diésőségét terjeszthessük s késő utókorra átörököthessük: helyesnek, egészen igazságosnak és méltányosnak itéljük, hogy azokat is, a kik a vallás ügyének élnek s mintegy szövétnekkel vezérlik az embereket az üdvösségre és örök életre, minden tisztességgel és kedvezéssel halmozzuk. A mint hogy most is épen ezt akarjuk tanusítani azzal, hogy Erdélyországunk s a hozzákapcsolt magyarországi részek igehirdetőinek vagyis lelkészeinek együtt és egyenkint, fiaikat és leányaikat s ezeknek mindkét nembeli örököszeit és utódait, valamennyijöket, megékesítjük, hogy t. i. nemcsak magok, hanem minden utódaik is örököljék az említett egyházi szolgák érdemességének és munkásságának ezt a hasznát. Számos hű tanácsosunknak becses és bizalmat érdemlő előterjesztésére és közbenjárására tehát, a fentnevezett, Erdélyországunk-, s a hozzákapcsolt magyarországi részekbeli igehirdetőknak vagyis lelkészeknek, együtt és egyenkint valamennyijöknak, fiait és leányait, mint amúgy sem alacsony szülöktől származókat, fejedelmi hatalmunk telijéből s különös kegyéből mind fölszabadítani s őket Erdélyországunk-, s a hozzákapcsolt magyarországi részekbeli valóságos, született és kétségfeletti nemescink sorába, körébe bevenni, bekebelezni, besorolni és beiktatni elhatároztuk. És elrendeljük s jól megfontolva és tiszta belátással engedjük meg, hogy a fentnevezett, Erdélyországunk s a hozzákapcsolt magyarországi részekbeli igehirdetőknak, vagyis lelkészeknek együtt és egyenkint valamennyijöknak, fiai és leányai mind s ezeknek mindkét nembeli örököszeit és utódait, most és jövőben, mindazokat a kedvezményeket, tisztességeket, engedélyeket, kötelezetlenségeket és mentességeket örök időkre birva használhassák és élvezhessék, a melyeket Erdélyországunk-, s a hozzákapcsolt magyarországi részekbeli többi valóságos, született és kétségfeletti nemesek akárhogy, jog és szokás szerint multban és jelenben használnak és élveznek. Hozzájuk való hajlandóságunknak s kegyelmes-ségünknek, s fejedelmi nagylelkűségünknek bizonyítékául és jeléül s a valóságos s kétségfeletti nemesség jegyéből címert vagyis nemesi jelvényt, még pedig — egyenesen álló kék színű vitézi paizst, a melynek lapján vagyis mezején gomolygó felhőkből előtűnő fele-

oroszlán látszik, a mint bal első lábával az oltárról a bibliát veszi, jobbája pedig alászálló angyal nyújt görbe kardot; ettől balra ily aranyos felirat olvasható: *Arte et Marte dimicandum* (Tudomány-nal s fegyverrel is küzdjünk); a paizson levő lovagsisakot királyi korona födi különböző színű gyöngyökkel, kövekkel ékesítve, a sisak ormáról pedig a paizs mindkét szélére lelungó szalagok vagyis orrjegyek azt helyesen körmyezik és ékesítik —

a miképen e levelünk elején, homlokzatán, képiró kezével és ecsetével, saját színökben helyesen és szabályosan festve mindezek láthatók: a fennevezett igehirdetők vagyis lelkészek fiainak és leányainak s ezek mindkét nembeli örököseinek és utódainak, valamennyiöknek kegyesen adni, adományozni elhatároztuk. Beleegyeziünk, s tiszta belátásunkból, s megfontolt akarattal megengedjük, hogy ők mostantól jövőre minden idő folyvást azt a czímet vagyis nemesi jelvényt, Erdélyországunk-, s a hozzákapcsolt magyarországi részekbeli többi nemeseink módjára, ugyanoly jogokkal és kiváltságokkal, engedélyekkel, kötelezettségekkel és mentességekkel, a melyeket a mi, Erdélyországunk-, s a hozzákapcsolt részekbeli többi, valóságos, született és kétségtelen nemeseink, avagy csak bevett rend és szokás szerint, eddigelé bárhogyan is jogszerűen bírtak és élveztek, bírnak és élveznek: bárhol, csatákban, mérkőzésekben, gerelyvetésekben, lovagjátékokban, bajvívásokban, páros viadalokban s minden egyéb s bármiféle vitézi és nemesi foglalkozásokban, valamint peeséteken, takarókon, kárpitokon, gyűrűkön, zászlókon, pajzsokon, sátrakon, házakon, általában pedig bárminemű tárgyakon s szerelvényeken, a valóságos és tiszta nemesség czímén, a melynek megkülönböztető jeleivel hogy őket s mindkét nembeli összes örököseiket és utódaikat mindenki, bármily rangu és méltóságú legyen is, nevezze, címezze, illesse és becsülje, akarjuk — valamint maguk, úgy mindkét nembeli örököseik és utódaik is, jogosan használhassák, viselhessék, bírassák és élvezhessék. Ennek örök emlékezetüül és biztosításául ímezen levelünket hiteles függő-peesétünkkel megerősítve a mostani és jövődöbeli igehirdetők vagyis lelkészek fiainak és leányainak s mindkét nembeli valamennyi örököseiknek és utódaiknak kiadatjuk, adományoztatjuk. Kelt Gyula-Fehérvár városunkban, az Úrnak ezerhatszázhuszonkilencedik eszten-dejében, julius hó tizenharmadik napján. Gábor s. k., Kováchóczy István s. k., kancellár. (F. P.)

Ezt a czímerlevelet kihirdették Alsófehérvármegye gyűlé-sén, 1630-ban. Így tudja Bod Péter. S Bojthi Weres Gáspár, mint „a vármegye hites jegyzője“ írta rá a kihirdetés záradékát. Hihetőleg kihirdették más vármegyék gyűlésein is.

1642. május 10-én, Gyula-Fehérvárt, I. Rákóczi György

fejedelem, a kapcsolt részekbeli lelkészek, s jelesen a kérelmező Szánthai Molnár Mihály és Geontzy Milipao János számára megerősítve adja ki újból.

1668. július 6-án, Radnóthon, a Nógrádi Mátyás, Mirley Mihály s Kisfalvi Tamás lelkészek kérésére, ugyancsak a kapcsolt részek lelkészei számára erősíti és újítja meg a címérlevelet Apafi Mihály fejedelem.

Ugy látszik, hogy benn Erdélyben nemcsak az orthodox fejedelmek korában, hanem az önálló fejedelemség megszűnte után is, a köztudat egyáltalában nem sürgette azt, hogy a címérlevelet újból megerősítve is kikérjék. Csak a kapcsolt részek református papjai érzik annak ismét megismételését.

Igy 1756. május 16-án Zoványi József Szilágy-kerületi esperes kérésére Mária Terézia adatja ki megerősítve a címérlevelet, s azt június 24-én kihirdetik Közép-Szolnok vármegye gyűlésén.

Hatályát elvileg nem vonták kétségbe II. József koráig. Ekkor, 1786-ban a császár 6640. szám alatt kelt rendeletével azokra a családokra korlátolta az érvényét, a mely családoknak lelkész elődei a címérlevél kelte előtt már egyházi szolgálatban voltak.

A közös címérlevél alapján nemesült lelkészcsaládok számáról hozzávetőleg sem szólhatunk.

Az sem kérdés, hogy mennyire viszen a Bethlen Gábor kollégiuma kizárólagos, vagy döntő szerepet az erdélyi magyarságnak lelkészi nemes családokkal való gyarapításában. Bethlen azt tűzte ki kollégiuma főrendeltetéseül, „hogy Isten ígéje hirdetőinek bővében legyünk“: ez bizonyos. Hogy kollégiuma akkor, ezen a fokon, ezzel a czéllal egyedül állott Erdélyben: ez is bizonyos. Ezekből következtetni lehet a szándékaira.

Egyébiránt a Bethlen-kollégium azt a czélatot, hogy az erdélyi magyarságnak új, erős családok alapítóit neveljen, más úton, a melyet maga a nagy és bölcs fejedelem akkoriban talán nem is vehetett tapasztalati alapon egészen számításba — még hatásosabban valósította meg.

A székelyeknek, s főleg a háromszéki reformátusoknak gyűjtő iskolájok, s egyszersmind kitelepítő intézetök lett századokon át a kollégium.

Az öreg deákok közt itt a legújabb időkig — pontosan mondva, a sepsiszentgyörgyi kollégium teljes kialakulásáig — rendszerint többségben, igen gyakran nagy többségben voltak a székely fiúk. Az 1704-ben elesett fűzfadorongos labanczűző diákok kőbe vésett névsorának kétharmada ezekből áll: Ajtai, Dobolyi, Gidófalvi, Kézdivásárhelyi, Krizbai, Marosvásárhelyi, Szemeriai, Szotyori, Vajai, Zágoni. És a diákok névkönyve, mely a kollégium Enyedre telepítése, 1662. óta vezetett, s mely azon évtől 1793-ig ma is meg van eredetiben, folytatása pedig, 1827-ig, statisztikai átírásban: szintén tanuskodik arról, hogy milyen szűrő szerepet teljesített a kollégium egész Erdély magyarsága számára.

Olvasmánynak ugyan nem való, de az érdeklődők számára adattárul mégis álljon itt egy névjegyzék. Azoknak a diákoknak vezetéknevei, a kik az enyedi Bethlen-kollégiumban, 1662-től 1827-ig, mint felsőbb tudományok — érett — hallgatói, magokat a kollégium törvényeinek megtartására nevek sajátkező aláírásával kötelezték, „subscribáltak”.¹

Az *isméllődő* családnevekhez előfordulásuk számát is idejegyzem.

Abacs (5). Ábrahám. Ács (3). Ada (2). Ádámi. Adorján. Agyagfalvi. Ajtai (35). Aknai (4). Albert (6). Albisi (9). Almási (6). Alsó. Alsócsernátoni. Alszegei. Alvinczi (2). Ambrus (5). Andormányi. Andrád (4). Andrádi. András (3). Angyalosi (2). Antal (3). Antalfi. Antos (2). Apáczai (5). Apáti (3). Apor. Aranka (4). Árapataki (2). Árkosi (4). Aszalai (3).

Babos (3). Bács. Bácsfalusi (2). Bácsi. Bacsó (2). Baczkamadarasi. Baczoni (21). Bagaméri (2). Bagotai. Bágya (2). Bági (4). Bági (5). Bája (4). Bajesi (7). Bajoni. Baka (3). Bakesi (22). Bakk. Bakó (3). Bakonyai. Baksai. Balassa-Gyarmati. Balyavásárhelyi (3). Balavásári. Balázs (9). Balia (5). Bálint (13). Baló (23). Balog (33). Bán (3). Bándi (5). Bánfi. Bán-Horváti (3). Bántó. Bányai (26). Barabás (18). Barok. Baranyai (5). Barátosi (11). Baresai (3). Baresi (2). Bárdi (5). Bardocz (16). Bardoczi (2). Baricz (5). Barna. Baróti (7). Bartalis. Bartalus (2). Bartha (23). Bartók (25). Bartos (10). Basa (2). Báthori (2). Bati (3). Becek (2). Becsi. Bécsi. Beczö (5). Bede (2). Beder (4). Bedő (11). Beke (4). Békési (2). Bekő. Belényesi (2). Belovári. Bence (2). Bende. Bene (2). Benecs (2). Benedek (54). Benedekfi (2). Benedeki. Benefalvi. Benke (5). Benkő

¹ Az 1828-tól 1848-ig subscribált diákok névkönyve elpusztult. Köszönetet érdemel, a ki e húsz évből fönmaradt enyedi névsorokat, ha töredékekben is, megment.

(39). Benő. Bényei. Bereczk. Bereczki (2). Beregszászi (7). Berényi. Bereti. Beri. Berivói (4). Berkes. Bernád. Bernádi. Bernáth. Bertalan (5). Berzétei (2). Besenyei (6). Besztercezi (3). Bethlen gr. (2). Bethleni. Bibarczfalvi (8). Bibó. Bieskei (2). Bihari (2). Bikfalvi (9). Biró (11). Bitai (16). Blényesi (2). Bobik (2). Bocskai. Bocz (6). Bod (8). Boda (5). Bodházi. Bodó (2). Bodoki (14). Bodola (16). Bodolai. Bodoni. Bodor (15). Bodosi (2). Bodrogközi. Bogácsi. Bogáti. Bogáti (4). Bogdán[y] (13). Bogyó. Bojér (2). Bolkácsi. Bolgár. Bolyai. Bolyó. Bong (3). Bonis (2). Bonyhai (7). Bora (11). Borbáth (7). Borboreki (5). Bordási. Bördösi. Boronyai (2). Boros (7). Borosnyai (15). Borsai (7). Borsos (11). Borza. Both. Botos (3). Bozoki. Bögözi. Böhm. Bójtke. Bölcskevi (2). Bökényi (2). Bölkenyi. Bölöni (8). Böszörményi (4). Brádi. Brassai (4). Brázovai (2). Brencsán. Brinyi. Bruckenthal br. Bruz (= Burutz) (4). Bucsi (7). Buda (5). Budai (8). Bugyul. Bujti. Burján. Buta. Butyka (6). Buzás. Büdöskuti.

Czeplédi. Czell. Czigler. Czintos. Czirjék (6). Czofa (Pávai). Czófalvi. Csabai (5). Csákai. Csákány. Csáki (4). Csákvári. Csapai. Császáz (14). Császi. Csató. Csávási (7). Cséfal. Csegezi. Csegöldi (9). Cseh (15). Csehi (2). Csejdi. Csejka. Csekei (2). Csekelaki (3). Csekme. Csengeri (3). Csép (2). Cserei (6). Csermely. Csernátfalvi (3). Csernátfalusi (6). Csernáttoni (58). Csetri. Csia (3). Csicsói. Csiki (8). Csinádi (3). Csiszár. Csiszér (14). Csiszéri. Csóka (4). Csolnakosi (2). Csomortán. Csomós (3). Csongrádi. Csonka (3). Csont. Csontos. Csorba. Csorja (4). Csuka (6). Csutak (5). Csűrös.

Dabóczy (2). Daczó. Dadai (3). Daka. Dálnoki (18). Dálnoki Veres. Dályai (11). Damó. Damokos (3). Dancs (2). Dancz (4). Danczkai. Dánér (2). Dániel. Daragics (2). Daróczy (2). Dávid (7). Deák (9). Deáki. Dobreczeni (14). Debreteti. Décese (9). Decsi. Deme (4). Demény (6). Demes (3). Demeter (13). Dénes (3). Derzsi (4). Dévai (5). Dézsi (12). Dezsó (7). Diénes (3). Diósgyőri. Diósi (2). Diószegi (5). Dirincs. Diringer. Dobai (3). Dobolyi (42). Dobrai. Doka. Dombi (4). Domokos (4). Donát (2). Dósa (10). Dulló. Duránczki.

Ebesfalvi. Ecsedi (3). Eczetes. Égeni (2). Egerpataki (2). Egri (2). Egyed. Elekes (7). Enyedi (27). Enyeter. Eperjesi (11). Erdei (2). Erdélyi (2). Erdő. Erdődi (2). Erdős (5). Eresztevényi. Erős. Erősi (14). Érsek (6). Érsekújvári (2). Etédi. Étfalvi (4).

Fábián (11). Fáji (4). Faluvégi. Faragó. Farczádi (6). Farkas (21). Farkasdi. Fászenszki. Fáy. Fazakas (3). Fazekas. Fegyver. Fegyverneki (4). Fejér (2). Fejérvári (6). Fekete (14). Feloi. Felenyedi. Felfalusi (3). Felsőbányai (4). Felsőcsernáttoni (2). Felszeghi. Feltóti. Fenyédi. Fenyő. Ferencz (7). Ferenczi (12). Fetés. Fláth (3). Ficsor. Filep. Filkel. Finta. Fintaházi (3). Fodor (16). Fogarasi (22). Fónyi. Forrai (2). Foris (2). Forró (5). Fosztó (14). Földvári. Froniusz. Furka. Fülei (7). Füleki (2). Fülöp (8). Fülöpszállási (2). Füsü (4). Fúzi.

Gaal (5). Gábos. Gál (11). Galaczi (2). Galambfalvi (4). Galambodi. Galambosi (2). Gálfalvi (2). Gálfi (4). Galgóczy (5). Garda. Gargócs (2). Gáspár (6). Gazda (9). Gecse (3). Gegesi. Geréb. Gerendi (3). Gergelyfi. Gergocs (2). Gernyeszegi. Gibédi. Gidófalvi (29). Gilsik. Gilyén (5). Gobodi. Gobos. Gocs (2).

Gocz (4). Gombos. Gondám. Góró (5). Gothárd. Gödri (3). Gönczi (2). Görgei. Görgényi. Görög. Gracza. Gramma. Grausszer. Gulácsi. Gulya (2). Gutt. Gyulai (2). Gyarmati (11). Gyalui. Gyárfás (12). Gyerke. Gyertyánfi. Gyertyánosi. Gyöngyösi (5). Győrbíró (4). Győrfi (2). Györgyfalvi. Győri (3). Gyujtó (5). Gyula. Gyulai (2).

Hadnagy (3). Hajdu (2). Halasi. Halász. Halmágyi (8). Halom. Halyicz. Hamar (4). Hanackzó. Hank. Harai. Harasztkereki. Harkányi (5). Harsányi (5). Hássági. Hatházi (4). Havadi (3). Havadtői. Heczei. Hegedüs (6). Hegyesi (2). Hegyi. Helmecezi. Heltensis. Henter (15). Hereza (2). Herczeg (14). Herepei (12). Hermányi (7). Hernya. Heves (2). Hévízi (2). Hiller. Hints. Hodor (2). Hodosi. Holdvilági (2). Hoprik (2). Horváth (11). Hosdátí. Hosszuaszói. Hosszuzfalusi (3). Hosszumezei. Högyes. Hunyadi (7). Huszár (5). Huszti (3). Hutter.

Ibrányi. Igeni. Igmándi. Illyés (4). Ikaalvi (5). Illyefalvi (3). Imre[h] (18). Ince (45). Ineczdi. Irsai. Isipi (2). Istók (2). István. Istvándi (4). Istvánfi (6). Istvánházi. Istváni. Izsák (3).

Jablonezai (2). Jakab (14). Jakabfi. Jakabházi. Jakó (3). Jancsó (40). Jáni. Janki. Jánó (6). Jánosi. Járari. Jástfalvi Török (2). Jeddi. Jenei (12). Jeremiás (4). Jeszenszki (4). Jónás. Jordán (2). Jós (2). Józsa (10).

Kabai (2). Kaczai. Kádár (4). Kádas. Kakasi. Kakuési (5). Kali. Kállai (3). Kaller. Kálmán (3). Kamarási (3). Kandó (3). Kausai. Kanyó (6). Kapronczai (2). Kaposi (2). Kapusi. Karácson (2). Karácsonyi. Karancsi. Karánsebesi. Karmacsi. Károlyi (4). Kassai (9). Kassa (9). Kátai. Katona (4). Katonai (2). Katrin. Kazai. Kecskeméti. Kékesi. Kelemen. Kéméndi (2). Kemény br. (7). Kémeri. Kende. Kendeffy (6). Kenderessi (16). Kendi (4). Keresedi (6). Kerekes (11). Keresztényfalvi. Keresztes (21). Keresztzegi. Kereszturi (6). Kerner. Kertész. Keserü (3). Kesler. Keszeg (3). Keszi. Kesznyeteni. Kézdivásárhelyi (21). Kibédi (9). Kiliti. Kincses. Király (5). Királyfalvi (2). Kis (43). Kisdobai. Kiséri (2). Kiskapusi (2). Kispál. Kissinki. Kisváradai. Kisvárdai. Klein. Klicsovai. Klincsit. Kóbori (3). Koesárdi (2). Kócsi. Kocsis (11). Kolcsár (2). Kolosi (2). Kolosvári (28). Kolumbán (6). Komári. Komáromi (23). Komjáti. Komlósi (2). Komollói. Konez (9). Koneza. Kondor. Kónya (7). Konrád. Konrádi. Koppán. Kór. Koródi (7). Korógyi. Korondi. Korponai. Kósa (2). Kosdi. Kovács. (101). Kovácsi (2). Kovásznai (22). Kozma (5). Kozolyai (3). Köblös (2). Kőcze. Kőleze. Kölönte (6). Kőncei (5). Kőpeczi (9). Kőrispataki (2). Körmendí (3). Kőrösfái. Kőrösi (9). Körtvélyfái. Kőszegi. Kőteles. Kővecsi (3). Kövendi (2). Kővér (6). Kövesdi. Krakкаи (3). Krassai. Krisesori (4). Krizbai (22). Kun gr. (3). Kupán. Küküllővári (8).

Ladányi. Lakatos. Laki. Lamatai (?). Láposi. Laskai (3). László (14). Lázár (6). Léczfalvi (10). Leheszk. Lengyel (8). Lénárt (3). Lesesi (1). Lészai (3). Létai. Letenyi. Lévai (3). Lévi. Lippai (2). Lisznyai (9). Literáti (6). Litsken. Losonczy (4). Lovász. Lozsádi. Lőcsei. Lőrincz. Lőrinczi (6). Lutsek. Lugosi (3). Luka. Lukács (7). Lukácsfi (2).

Macskási (2). Mádaí. Madarasi (3). Mádi. Madocsaí (3). Mágócsi. Mágori. Magos (2). Magyarai (13). Majtényi (2). Majtini. Makai (4). Makfalvi (4). Makkai

(2). Makrai (3). Maksai (13). Málnási (25). Malom (4). Mányoki. Mányul. Mara (4). Margai. Margitai (2). Márk (5). Márki. Markó (5). Markosán (2). Márkosfalvi (7). Marosi (4). Marosvásárhelyi (8). Martini. Martinianus. Marton. Márton (2). Martonfalvi (5). Martonosi (3). Máthé (8). Matolesi (7). Mátyás (8). Mátyus (3). Mauritz. Medve (2). Medgyesi (10). Megyeszai (3). Meskó. Mester. Messendorfensis. Meszeri. Meszlényi. Mezei (6). Mező (2). Mihác. Mihály (6). Mihályfalvi. Mihályi (5). Mihelyes. Mikelaki. Miklós (10). Miklósfalvi (2). Miklósi (6). Miklósvári (2). Mikó gr. (2). Miletz. Miller. Milotai. Millyeni. Mirese (2). Micei. Miske (5). Miskolczi (11). Miszti. Mócsai (2). Modier Traugott. Mogyorói. Mohácsi (2). Mohai (12). Molnár (19). Molnos. Monostori. Moós (2). Móriéz (7). Mráz. Musnai (19).

Nádasdi. Nádudvari (8). Nagy (107). Nagyajtai. Nagyari (5). Nagybaczoni. Nagyborosnyai. Nagyborsai. Nagyidai. Nagylaki (2). Nagysolymosi (2). Nagyszöllősi (2). Naláczy (6). Nánási (16). Nándra (3). Nemedei. Nemedi. Nemegeyi (2). Nemes (6). Németi (7). Nethusi. Nográdi.

Nyakas (3). Nyárádtői. Nyiregyházi.

Óczfalvi. Olasz (3). Olasztelki. Olesvári (2). Ollós. Oltományi. Oltosi. Oltszemi (5). Onadi (5). Órás. Orbán (12). Ormos (3). Orosz. Orth. Osváth. (7). Ölyvesi (3). Ötves (4).

Paál (4). Paffi. Paizs. Pákai (6). Pákei (6). Pál (18). Pálfi (10). Pálhegyi. Palkó (2). Palloeska (2). Pallos (6). Pánczél. Pányoki. Pap (16). Pápai (14). Papolezi (9). Páris. Páriz. Pásztai. Pásztolai. Pásztolai (2). Patai (2). Pataki (11). Pátkai (2). Pávai (24). Paxi. Pécsi (14). Pellaki. Pelsőczi (2). Pénteki (4). Pergő. Péter (3). Petke (11). Petki (9). Pető (7). Petri (4). Petrikovics (2). Pócsa. Pogány (13). Polgár. Polik (3). Pongrácz (4). Ponori (3). Poroshalmi (2). Porkoláb (3). Porzsolt (5). Posaházi. Posgai. Pozsonyi (3). Puy (2). Purkercezi. Putnoki (2). Pünkösti (12). Püspöki.

Rábalaki. Rác (10). Ráczevi. Ráczkövi. Radnóti (2). Rakoczi. Rákosdi. Rákosi (10). Rápolti (4). Ráth. Ravai. Récei (3). Rédei. Remetei (2). Rétyi (5). Reviczki. Reznek. Rezván. Ribiczei (7). Rimaszécsi. Rimaszombati. Balog. Rosnyai (2). Rossa (2). Roth (2).

Sajói. Sala. Salamon (7). Salánczi. Salánki (3). Salathi. Salathia. Sallai. Sarkadi (2). Sámsondi. Sámuel. Sándor (10). Sánta (2). Sárdi (7). Sárközi. Sárkány (3). Sárközi. Sármási. Sárosi. Sárpatoki (4). Sas. Sáska (2). Sásvári (4). Schelling (3). Schilling (3). Sebes. Sebesi (3). Sebestyén (4). Segesdi. Segesvári. Selyei. Selyki. Sepsibaczoni. Séra (7). Seres (5). Serestély (3). Serestélyi. Serester (2). Sikó. Simándi (2). Simon (18). Sinai. Sinka (4). Sipos (13). Sófalvi (3). Soldos (5). Solymosi (8). Solyom. Sombori (5). Somi. Somlyai (4). Somogyi. Somosdi. Somsai. Sorbán. Sós (2). Sóvári. Sövényfalvi (12). Stentzel. Suler. Surányi. Suszter. Sükösd (9). Sülyei (3). Süveges (3). Sylvester.

Szabadi. Szabadszállási. Szabó. (98). Szacsva. Szacsvai (7). Szalacsi (3). Szalafői. Szalai (3). Szaláncezi (7). Szalárdi. Száldobosi (2). Szántai. Szántó (5). Szarvadi. Szász (22). Szászalmi (2). Szászvárosi (5). Szathmári (23). Szathmárnémeti. Szávai. Szebesienensis. Szécséni. Szécsi. Szederkényi. Szegedi (8). Szé-

kely (41). Székelyhídi. Széki (4). Szellei. Szemerjai (8). Szencei (2). Szendrei (4). Szentandrás. Szentannai (2). Szentgáli. Szentgerliczei (3). Szentgyörgyi (15). Szentgyörgyvölgyi. Szentimrei. Szentistváni. Szentiváni (3). Szentjobi (2). Szentkirályi (10). Szentlászlói. Szentmártoni (3). Szentmihályfalvi. Szentmiklósi (2). Szentpáli (12). Szentpéteri (2). Szentsimoni (11). Szépmezei (2). Szereghnyeoi. Szerémi. Szerencsi (5). Szigeti (21). Szigeti Gyula (4). Szikra. Szikszai. Szilágyi (35). Szilasi. Szili. Szilvási (4). Szilveszter (4). Szinnyei. Szinnyérváraljai (2). Szoboszlai (5). Szokolyai (2). Szombathelyi. Szombathi. Szomosi (2). Szotyori (17). Szöcs (35). Szödi. Szöke (4). Szöllösi (11). Szöllöskei (2). Szőnyi. Szucsányi.

Takács (4). Tálás (2). Tamási (3). Tankó. Taresai (2). Tarpai (4). Tarsoly (3). Tasnádi. Tatai. Tatár. Tatrangi (3). Telegdi (2). Telekfalvi. Teleki és T. gr. (13). Temérdek. Técsi (16). Teremi. Tiboldi (5). Timár. Tókos (2). Toldi (5). Tolnai (4). Tompa (13). Tordai (11). Torjai (11). Tornya. Toth (12). Tótfalusi (4). Tölke (2). Tömösvári (5). Török (20). Tövisi (7). Traugott. Trinesini. Tunyogi (2). Turbucz. Turi (4). Turóczy (8). Turzai. Túri (3). Türkösi (2). Tvitz.

Udvarhelyi (5). Ugron (4). Ujfali. Ujfalusi (2). Ujfalvi (2). Ujhelyi. Ujlaki (2). Ujszékeli. Ujvári (3). Ujvárosi (5). Ungár. Ungvári (3). Utezás (3). Uzoni (6).

Ürmösi (2).

Vácsi. Vadadi. Vadas. Vadasdi (7). Vágási. Vágó (3). Vajai (10). Vajda (6). Vajdaszentkirályi. Vajna (18). Valai. Valáli. Válya. Váradi (27). Várallyai (5). Váras helyi. Várfalvi. Varga. Várhegyi (9). Vári (2). Váró (4). Vas (17). Vásárhelyi (56). Váilzensis. Vécsei. Végh (7). Vékony. Ventz. Venter. Vér. Verebei. Veress (29). Veresegyházi (2). Verestói (3). Vesmás (3). Vezekényi. Vizezi. Vida (10). Vig. Viliezi. Vincze (3). Vinczi (6). Virág (2). Virágháti (5). Vischi. Viski (8). Visnyói (2). Viszlai. Vita. Vitályos (17). Vitkai (3). Vizaknai (10). Vizi (4). Vizkeleti. Vizolyi. Vizsolyi (3). Voldorfi.

Zabolai (11). Zágoni (35). Zakariás. Zajzon (9). Zajzoni. Zalányi (15). Zilahi (18). Zirinyi. Zoltán (5). Zoltáni. Zollyai. Zolyomi. Zoványi. Zudor (12). Zsigmond (4). Zsoldos.

Százhatvanöt év alatt több mint ötezer ifjú, azaz évenként átlag harmincznál több, lépett a Bethlen-kollégiumban a felsőbb tudományok — filozofia, jog és theologia — hallgatói közé.

Alaposan tehetjük megközelítőleg még négyannyira azoknak a tanulóknak a számát, a kik csak alsóbb — gimnáziumi — osztályokat jártak s azokból léptek ki az életbe.

Magyarabb névsort képzelni sem lehet, mint a Bethlen-kollégium tanulóinak névsora.

De e névjegyzékből meg lehet állapítani azt is, hogy mennyire uralkodó benne a székelység.

Az ismeretes székely családnevek mellett a származáshely nevét viselők számát is nézni kell.

A törekvő székely fiuknak Mekkája lett 1662. óta több mint kétszáz éven át Enyed. Évenként, nyár végén, szülőiktől, falujoktól búcsut véve, csapatosan indultak, szekerekre rakodva, ide ki. Egy egész heti útat téve érkeztek meg. Hazulról azután nagy időközökben kaptak pénzt, ruházatot, élelmi szert: füstölt húst, szalonnát, szilvaizet, turót, haricska lisztet. A kollégiumban czipóságélyt nyertek, megélhetést biztosító szolgálatokat teljesítettek, a kisebbek mint inasok, étekhordók; az örege, java, mint magántanítók. Magának a kollegiumnak is, mint gazdának, földesúrnak, belső-külső háztartásában, gazdaságában sokan segédkeztek. A tehetségesebbek inkább az iskolai tanulmányokra, a középszerűek meg a gazdaság, az életrevalóság gyakorlására vetették magokat. Szünetek idején is minden jóra való diák talált magának való segélyszerző foglalkozást helyben és vidéken, mint legátus, mint nevelő, mint lóto-futó. A kollégiumi hatóság is a legügyesebb fiuk közül a nyári szünetre *rezidenseket*, itt maradékat választott ki szolgálatra s élelemmel, pénzzel jutalmazta. Számos székely fiú csak mint kész ember látta ujra faluját, övéit. Pap, kántor, iskolamester, jegyző, irnok, tisztartó, számtartó, udvarbíró, ispán, s minden egyéb vált belőlük idekűnn, szerteszét az erdélyi vármegyékben, falukban, udvarokban, gazdaságokban. Dolgoztak, takarékoskodtak, családot alapítottak. Czímerlevélre sem szorultak. A székelyek — írva van Verbőcziben is — mind nemesek; a vármegyéken tehát rendszerint akadálytalanul elismerték őket teljes jogu nemeseknek, bekebelezték társadalmi és politikai tényezőkné. Ez a természetes rendszerré vált kitelepítés, a székely faj s az erdélyi vármegyék magyarsága érdekének és a Bethlen-kollégium hivatásának egybetalálkozásából, hatalmasan kiegészítette, pótolta és hatványozta annak a gondolatnak a valósítását, a melyet a Bethlen Gábor államférfiui elhatározása a lelkész-családok czímerlevelében fejezett vala ki.

VÁRÓ FERENCZ.

Báró Wesselényi Miklós és munkái.

(Második közlemény.)

Szónoki beszédeinél is becsesebbek, maradandó alkotások könyvei, melyeket lángoló hazafiság s politikai mély belátás jellemeznék s a melyekből jóslélek szólal meg. Egy igazi politikus s államférfiú munkái.

Talán megokolt, ha munkáival, melyek irodalmunkban nincsenek eléggé méltatva s ma, mondhatom, majdnem ismeretlenek, mert alig is kaphatók, részletesebben foglalkozom.

A *Balítéletekről* cz. könyvét 1831-ben írta. A címnap szerint Bukarestben nyomták 1833-ban. Hogy miért külföldön, arról felvilágosítást nyújt az *Értesítő* cz. fejezet, hogy t. i. a könyvnek még 1832 közepén kellett volna Pesten Hartlébennél megjelenni; de a nyomást megakadályozták hatalmas kezek, holott már a cenzurát is kiállta s az első ívek már sajtó alatt is valának. A könyv, a címnap állításának daczára, nem Bukarestből, hanem Hartlében Adolf lipesei nyomdájából került ki s jutott hozzánk.

A nagy ember e könyvét akkor írta, a mikor népszerűségének tetőpontján állott, mint az ellenzék vezére. A munka a reformmozgalom bölesejében született s telve van új és magvas gondolatokkal, eszmékkel, a nemzethez intézett tanácsokkal, tapasztalatait föltárva támadja a közélet ferdeségeit, balítéleteit, maró gúnnyal ostorozza az ósdiak hibáit, mulasztásait, esiszotalatlanságát. A villámszóró szónok higgadt, érett, megfontolt tanácsokat osztogat. Nem tekintve a nyelvnek nehézségeit, melyeken érdemes áttörni a belső tartalomért, s hogy sokszor terjengő, egy-egy gondolat körül hosszasan elmélkedik, elidőzik s mert még sem fejezte ki eléggé megvilágítva: vissza-vissza is tér

hozzá, hogy kiszélesítse: a *Balíté etekről* igen élvezetes mű, melyben lépten-nyomon költői szépségekkel is találkozunk.

E könyvét (mely 323 lapból áll) báró Wesselényi Farkasnak s Ferencznek, öcseseinek ajánlja, a kikhez bevezetésül hangulatos levelet intéz, melyben kifejti, hogy értékesíteni kívánja szerzett tapasztalatait, használni kíván némely észrevételeivel, közli „eddigie élte s eszmélési“ gyümölcseit, némely tárgyakról véleményét. „Azzal, hogy korosodunk, erősebbek, szebbek, boldogabbak nem leszünk, sőt ellenkezőleg.“ A mint költőileg színezi: „Tűnnek a tárgyak tündér képei, elhalványúl ama rózsaszín, melyet kedv s öröm, az egészség s ifjúság ezen bájos leányai mindenre leheltek. Tapasztalásunk száraz nyara szalmává érleli esalódásaink gyengéd, szép virágit.“ Valóban helyes tehát, ha az elvesztett jókért kárpótolva van az „idősebség“ a tapasztalatokkal, de a melyeknek csak akkor van beese, ha azokat a mások hasznára fordítjuk. Ez indítja a jó tanácsok adására.

Az *Előszó*-ban sok szép képpel világítja meg azokat a hiányokat, melyek gondolatainkban, képzeleteinkben; vagyis *eszünkben* levők s a melyek cselekedeteinkben találhatók. A cselekedeteinkben található hibáknak a „következési érezhetőbbek, kiáltóbbak“, azért ezeket szokták megtámadni; de ő abból a nézőpontból, hogy a cselekvénynek gondolat az előidézője, fontosabbnak ítéli a gondolatainkban rejtőző hibákat, mert ezek szokták szülni a cselekedetekben jelentkezőket.

„Ezek a kiszórt kövek — úgymond — halálos gőz, pusztító tűzfolyam, melytől rettenet, borzad minden; de amazok veszélyes gyomrából forrnak ki; az a kráter, habár rémítő üregét a belőle kirohanó lánggomolyog miatt senki sem látja, sok nem is sejtíti.“ „Képzeateink, gondolataink, szándékaink“ a mi tulajdonaink; de a mikor azokat akaratumk ereje, vagy a körülmények hatalma tette változtatja: már akkor nem rendelkezünk velök. „Mint a magasra lőtt nyil lövője keze által repül, de hogy meddig, hová repül, az már nem tőle függ: ép úgy süvöltene el tetteink „akaratunknak többnyire a körülmények erős keze által felvont ívéről s többé azokat megállítani, vagy visszatéríteni nincs hatalmunkban.“

„Kétségen kívül legfontosabbak a cselekedeteinkbeli hiányok s hibák“ — mondja aztán, mert a tettek hibái, vagy félszégei ártanak magunknak s másoknak; de mivel cselekvéseink részint első lételeket, részint módosításukat gondolataink s képzeateinkből veszik

s minthogy a vélemény, mely egyes személyeknek szintűgy, mint nemzeteknek egész éltök folytát s minden cselekvéseik rendjét igazgatja, egyedül a helyes vagy helytelen gondolatoktól s képzetektől függ: azért azoknak csonkasági s tévedési legfőbb okai mindazon hátramaradásoknak, melyeket minden lépten látunk; ezek szülik mindazon elfacsartságokat, melyek az ég legszebb adományának, az észnek a mennyei fényét homályosítják, melyek az emberre mért szép örömek s áldások malasztjait keserű méreggá varázsolják s gyakran legundokabb bűnöket uralnak az erény földre döntött királyi székén.“ „Hibás vélekedések s fonák képzeteknél nincs boldogságunknak nagyobb ellensége, sem gonoszabb mótelye az emberi társaságnak. Töbnyire indulatoktól vevén eredetöket, azoknak zivaraiból táplálkoznak. Szelidség s gyöngéd érzések letipratnak, hol ezeknek dühe rohan át.“

A véleményeket s képzeteket igen természetesen első sorban magunkban kell vizsgálunk s azokat kipróbálva megtisztítunk. Persze, ez nem könnyű dolog. „Csudálható-e — kérdi — ha irtózunk eltörni azon üvegeket, melyek oly kedves színben mutatják nekünk a tárgyak szigorúságát vagy szemeinket kimélve alkonyítják a perzselő sugarak vakító fényét?“

Nehéz „a gyarlóságunk szötte leplet elvonni“ „az igaznak mennyei szobráról.“ „Kemény szikláról pattannak lövőjüket sértve vissza a mások megrögzött elítéletei ellen bocsátott nyilak.“

Ő első sorban a saját képzeteinek s véleményeinek hibáit s hiányait vizsgálja s mint öcseseinek mondja: hozzájok intézi megjegyzéseit, a melyek azonban másoknak, a haza ifjainak is szólnak. Mindjárt megrója, „hogy íróink annyit hizelkedtek nemzetünknek.“ Ő épen a könyv útján kíván hatni, mert, a mi írva van, „azt nem tartozunk magunkra venni, hihetjük; vagy legalább mutathatjuk, mintha hinnők, hogy másokról mondatott s így a másnak mondatottat hajlandóbbak vagyunk magunk elfogadni.“

Igen jellemzők ama sorai itt, melyek szerint a sors oly helyzetbe állította, hogy neki nem sokan használhatnak, kevesen árthatnak, ennél fogva elég erőt érez magában azt mondani: „Üss, csak hallgass meg.“

Bizonyára hibáztatják majd némelyek, hogy haza s hazafiak hiányait így ecseteli. Ezzel szemben azzal a hasonlattal védekezik: „Hogy Elis királya pajtáinak tisztítása hihetőleg szemet s orrot sértő undor munka volt, annak nem a tisztító, hanem Augiás és számtalan barma volt az oka.“

De a bajok feltárása szükséges, mert „nem igyekeznek az magát orvosolni, ki betegségét nem tudja.“

Könyvében szól az „előítéletekről s azok okairól általán véve“, majd pedig „némely előítéletekről s az azokból származó hibákról egyenként.“

Általánosságban elmondja, hogy egész könyvtárt tömne meg, a mit írnia kellene minderről. De ő csak vaktában nyúl az előtte ismeretesek halma közé. Ha igyekszünk „magunkat meglesni, rajta kapni“, akkor már ezek között is akadunk valamely bennünk rejtőző előítéletre.

Régi és új mellett s ellen uralkodó előítéletek czímen azt fejtegeti, hogy szeretjük a megszokottat, a régit, e mellett vágyunk minden szokatlanra, minden újra, holott „a régi, a megszokott csak úgy maradhat fenn, ha ahhoz változás nem járul s újság csak úgy lehet, ha a régi megszűnik lenni.“ Ez a „két ellenkező s egymást kölcsönösen megsemmisítő érzés együtt s egymás mellett van s uralkodik mindenkiben“. Ez a két ellenkező törekvés a maga helyén javító, művelő, boldogító, enyhítő hatású; de rontó, butító, örömtelenítő, gyötrő, „ha helytelenül van alkalmazva.“ Egy sikerült hasonlata világítja ezt meg jobban: „Azon erő, mely egy műalkotmányt támogat s védve tart fenn, ha oda teszszük, hol mozgásának kell történnie, megállítja azt s káros akadálylává válik: ellenben az újuló mozgás rugója ront, tör azon részeknek vétve, melyeknek változás nélkül kell maradniok. A régi szeretete, a megszokotthoz ragaszkodás ott, hol javítani, újítani, előre haladni, azaz mozogni kellene, kemény akadálya minden hasznos munkásságnak. Ellenben felbont, szétromtva megsemmisít az újítás vágya, ha azon tárgyakon uralkodik, melyek fennmaradása hasznos, szükséges.“ Akár a régi mellett az új ellen, akár az új mellett a régi ellen foglaljunk merev állást: egyaránt káros. „A régihez ragaszkodó előítéletek kizárják a derülő ész újult s újító sugarait: azért homályt szülnek, sötétséget terjesztenek s peshedés, rothadás következtök. Az újat pártoló előítélet pedig ellensége a csendességnek, örökké futó képet vadász; emésztő tűz ez s mindent felforgató szélvész.“ Aztán fejtegeti az új mellett régi ellen a házi körben, társaságban s polgári életben előforduló előítéleteket. A polgári életben lábrakapó előítélet

kész a nemzeti sajtóság törlésére. „Kész felbontani, lerontani minden meglevőt s gyászos következéseit pusztulás s vér szokták bélyegezni. Mentse az ég hazánkat, — így sohajt fel — ily elfogultságok szülte vágyásoknak erőre kapásitól.“ Nem vagyunk ugyan mentek a régi elleni balvéleményektől, főképp házi s társasági köreinkben; de mégis azt hiszi, sokkal inkább bántanak minket a régihez ragaszkodó s minden újat s újítást visszataszító előítéletek.

Hosszasan foglalkozik a régi idő magasztalásának eredetével, aztán azt az okoskodást vizsgálja, mely a régit csak azért pártolja, hogy régi s az újat, csak mivel új.

Fölveti, hogy rég elmúlt dolgokat miért vagyunk hajlandók magasztalni?

„Az elmúlt rossznak s fájdalomnak kedvetlen emléke vagy kedvessé s örömmé válik annak tudása által, hogy már elmúlt s átestünk rajta, vagy legalább enyhül; a kedves emlékeket pedig a visszaóhajtás és gyors múlásokért való bánkódásunk bájos színbe öltöztetik“. Az ember rendszerint szebbnek, jobbnak látja a múlt időt, mint a mostanit s erre vezethető vissza a régi kor magasztalása s a mostani ócsárlása. „Önnön múlt idejének gyors s véletlen lefolyta az, mely után majd mindenki sohajt; ez azon tenger, mely teste erejét, virító egészségét, szép ifjúságát s annak minden örömeit elnyelte, vagy elnyeléssel fenyegeti“.

Megvilágítja ama régi, sokak által felállított elveket, hogy „tartozunk megbecsülni, fenntartani, a mit eleinktől mintegy hagyományban kaptunk“, „hogy a régi a múlt böles kor szüleménye, az új pedig a mostani, tehát ifjú, az az éretlen kor magzatja.“ Sokszor nagyon is kevés okunk van a régit magasztalni. S itt nem kisebb alakokra mutat, mint két nagy királyunkra, Nagy Lajosra s Mátyásra, a kiknek korát — a sok szép, fényes vonás mellett is elhomályosítja egy vagy más jelenség. Nagy Lajos korát *durvának* mondja, míg Mátyásét önkény jellemzi s felrója, hogy keveset tett a magyar nemzetiségért.

„A török járom, idegen önkény, visszavonás, üldözés, belső háborúk, külső nyomás borzasztó képekkel töltik minden lapját történeteinknek“.

„Illő s hasznos is, hogy költőink minden szép vonást, hőstettet s nemzeti nagyság villanatját, mely itt-ott viszontagságaink sötét éjjelét átszikkasztá, hévvel fogják fel s dicsőítik: szent tartozás

ez, lelket emel s minden jól alkotott szívet erős hatással buzdít szépre s nagyra! — csak azt ne igyekezzenek az ilyenek hazafitársaikkal elhíttetni, hogy a magyarnak esillaga már elhúnyt, vagy hogy diesősége, boldogsága napjait, férfikorát már túlélte“

Elfogultság nélkül eleinktől mit se irigyelhetünk az utóbbi századokból.

„Árulás, párdűh, hízelkedő mászás mindennapiak valának: tudás kevés s mily kevesek körébe zárt; a még durva anyai nyelvet mennyire nyomta el sokban homályt terjesztő diák nyelv!“ „Gondoljuk el, hogy akkori nagyjaink magyarul szólni előbb féltek, utóbb szégyeltek, míg később maradékaikkal együtt el is felejték“.

„Akkoriak nyírták le bajuszukat, vették le honi öltözetüket, s vetkezék le nemzeti szokásaikat“.

Azzal végzi e fejezetet: Ne vessünk el semmit csak azért, mert régi; de mellőzzük a régit, ha rossz. Ne ragadjunk meg semmit, csak azért, hogy újság; de ha jó, fogadjuk el, ha bár hire-helye sem volt azelőtt. „Ne szeressünk semmit csak azért, mivel hajdani“, hanem azt nézzük: jó-e, hasznos-e? Az ilyet oltalmazzuk, „de attól se zárjuk el a haladó kor gátolhatatlan s mindenre beható munkálását.“ Nagyon is szükség volt ezekre a józan oktatásokra akkor, mikor a nemzetet az önimádás s elbizakodottság betegsége is bénította. Mint Széchenyi, úgy ő is a jövőbe fordította tekintetét.

A dolgok belső s külső becsők körüli előítéletek cz. fejezettel számos apró társadalmi félszogséget, fonákságot ostoroz.

A „külső ügyesség, tetsző alak, díszesség“, a „külső máz“ nem elég „a belő míveltség s velős tudás“ hiányainak a palástolására, de azért keresni kell a „lelki s testi tökéletesedés közt az egybehangzást“. Némelyek készakarva mutatnak „külső gondatlan-ságot s ügyetlenséget, mint belsejökre fordított gondjok s lelki ügyességük jelét“. Azt mutatja ki, mily káros ez a balvélemény. A társaság rendszerint kemény büntetést szab azokra, kik elmellőzik a törvényeit. Egy bizonyos műveltségre — kevés szorgalommal elérhető a megkívántató mennyiség — mind külső, mind belső tehetségeinket illetőleg szert kell tenni. Akár a testieket, akár a lelkieket mellőzzük „rút s káros esorba s csonkaság a következése“. Itt a legaprólékosabb esetekig leereszkedik a fonákságok felsorolásánál abból az alapgondolatból indulva ki, kötelességünk ügyelni, hogy „külsőnkben, magunk viseletében s tartásában ne legyen olyan, a mi másoknak utálást, botránkozást, unalmat s több más ily kedvetlen érzést okozhat“. Még az evés módjáról sem feledkezik el.

E fejezettel, mely az illemszabályok foglalata, arra az eredményre jut, hogy „a társasági rendszabások s köteleességek“ mindenkire egyformán kötelezők s azok alól magát ki nem vonhatja senki.

Születés s polgári helyzet körüli előítéletek cz. fejezete már egy nagyobb szabású kérdéshez, az ő életének egyik nagy elvéhez vezet. Párbeszéd alakjában festi meg a parasztság származási helyzetét.

„Nálunk a születési s származási előítéletek közt“ egyike a legmegbotránkoztatóbbaknak, a legveszedelmesebbeknek a parasztság megvetése a mágnások s nemesek részéről. Hogy ennek oka a nemességben, vagy a parasztságban keresendő-e? Ezt tárgyalja egy baráti társaság, érdekesen érvelve hol egyik, hol másik részen. Abban megállapodtak, „hogy a parasztságot megvetni s avval rosszul bánni, keresztyéni s polgári bűn.“ Az egyik hang keményen elítéli a nemességet. Ez „az ország nagy részében többnyire bárdolatlan, vastag tudatlanságban, galád korhelységben s lusta henységben öli el idejét addig, míg a minden terheket hordó parasztság véres verítékkel műveli a földet, mely neki szigorú élelmén kívül csak egy hideg sírt ad“, s míg vérével oltalmazza a hazát, abban ő nem is polgári tag. Csak terhes kötelességei vannak, s csak igen kevés szabadsága. A mikor ezt mondja, ugyanakkor látja „a nemzet nemesb részének jobb érzésében“ derülni a hajnalt. „Az idő érik — úgy mond — s eljő a kor“, midőn a törvény méltóbb sorsot ad a parasztnak.

Egy másik hang fölszínre veti az aggodalmakat, hogy törvényesen most egyszerre javítsák a földnép állapotját, arra nincs még megérve sem a nemesség, sem a parasztság. A nemesség szegény, ragaszkodik jogaihoz, a pillanatnyi haszonért nagyobb áldozatokra aligha hajlandó. A parasztság művelésére is gond fordítandó. „Falusi iskolák, idegen nyelvűek megmagyarosítása, nép kezébe illő, észt s szívetképző jó kézikönyvek, ezek a fő dolgok, ezeket kell előrebocsátani.“

Egy harmadik hang védelmébe veszi ugyan a nemességet, mely ma sokkal szelídebben, helyesebben bánik a paraszttal, atyáskodó gondot, védő részvétet, könyörülő kegyességet is sűrűn lehet találni, de szót emel a parasztság helyzetének sürgős orvoslása érdekében, mert nincs olyan törvényünk, „mely eléggé kezkeskednék arról, hogy a földesurak helyenként rosszul ne bánhassanak velők.“ Megvan „a gyászos alapszín“: az önkény. Azért a köznép művelését még meg kell toldani helyzetének javításával; eszt, ha műveljük, még keservebben éreztetjük vele az elnyomást. Mint hiszi a magyar nemzet újabb magatartása is reményt ad, „hogy a közlebbi országgyűlésen“ „be fogja valódi nagylelkűségét bizonyítani;

erre mutat a rendszeres küldöttség munkája s több vármegyének már tudva lévő az iránti véleménye.“

Ezeket a gondolatokat veti föl a társaság. Arról már, hogy a mágnások a nemesek ellen s viszont, miért viseltetnek annyi előítélettel, s ezen hidegséget s visszavonást szülő balvélemények honnan erednek, a saját gondolatait tárja fel. Ennek okát a nevelési félszegségekre viszi vissza, azzal az alapeszmével, hogy „a hol valódi műveltség, tudomány s érdem van, nincs ott büszkeség.“ A nem-mágnás nemesi rendnek is vannak előítéletei a mágnások ellen. A polgárság ellen meglevő balítéleteket sem hagyja figyelmen kívül. Kárhozzátja, hogy a mágnások s nemesek nagy része lenézi a polgárokat s polgári foglalkozásokat, pl. a kereskedést, a munkás mesterembert. Igen megszívlelni való tanúságot mond azzal, hogy „a kiből a társaságnak igen hasznos tagja, egy magát jól bíró mesterember lett volna, lesz rossz pap, bárdolatlan kántor, vagy pervesztő prókátor, kiknek úgy is az elégen túl vagyunk nálunk felesleges száma.“ A művészetnek sincs becse. „Csaknem éhségre van az nálunk kárhozzátva, kire a Charisok mosolyogtak.“

A mágnás és nemmágnás elé a „nemzetiség“ művelésének s gyarapításának, a polgári alkotmány fenntartásának s erősítésének célját tűzi, a mire „józan s buzgó törekedés vezethet az egyetértés útján.“ A polgárság az őt megvető nemesi rendet gyűlöli s elidegenedik a nemzet ügyétől, mert a polgári alkotmány, míg a nemesi rendnek annyi just ad, neki keveset juttat, azért inkább elnyomni törekszik azt.

E fejezet befejezéseül azt fejtegeti, hogy „a köztünk élő külön nyelvű s fajú népeknek egymás ellen táplált sok előítélete s az abból származó idegenség, sőt gyűlölség s ellenséges törekedés „keserves veszélye“ hazánknak. Nálunk sokféle a nyelv, a vallás, a szokás, a nemzetiség, a mi veszedelmet okoz, ha az alkotmány malasztjait nem terjesztjük ki egyenlően mindenkire. Mi lehetne a magyarból — sóhajt föl — ha a különböző nemzetiségek s felekezetek levetkeznének minden mellékes tekintet s aprólékos előítéletet s atyafiságos kezét fognának egy célra, a haza boldogítására. Buzgón foházkodik végül a szeretet és világosság atyjához, hogy mindenkiben csak az

embert s hazafit tekintsük s soha se azt, hogy melyik felekezethez tartozik valaki. Tartsuk örökké eszünkben — úgymond — hogy a gonosz, midőn jót gátolni s jókat egybezavarni akar, mindig felekezeti gyanút s gyűlölséget szokott az emberek közé hinteni.

A *hon melletti* s a *hon elleni előítéletekről* szól azután.

A hon melletti előítéletek ez. fejezet azon alap gondolat körül forog, hogy szeressük a magunkét; de ne határozzuk el eleve, hogy rossz a másé, ha mindjárt jó is ez. Elítéli „a czéhbéli kényszerítő rendszabásokat“, mint a melyek előlik a szabad versenyt s így útját szegik a haladásnak. Hazánk hátra van a szőlő művelését, a bor kezelését illetőleg is. „Boraink melletti előítéleteink nevetségesek, károsak is“, „mert miattok“ nem igen fáradoznak „boraink javításán“.

„Hazánk tejjel s mézzel folyó egy ország — azt mondja, — csak az a baj, hogy nagyrészt a magunk restsége miatt a tejenek más szedi le fölét, s a mézet tolvajméh hordja el“.

Tovább megy. „Történeteinkben lelket emelő példái ragyognak a hősi elszántságnak, a legnemesb merészségnek s most is ki jobb katona a magyarnál?“ De azért magunkat ne tartsuk többre, s másokat kevesebbre, mint a hogy van valósággal.

Nagyon el van terjedve az a balvélekedés: szép törvényes szabadságunk s egész nemzeti létünk arra van alapítva, „hogy a magyar nemes semmit sem fizet s terhet hordani nem tartozik“.

Első sorban is az a kérdés: kinek-kinek mennyi a befolyása hazája nemzeti létébe.

A valódi törvényes szabadságnak mások a föltételei, melyeket három pontban körvonaloz:

1. Az az ország él a legtörvényesebb szabadsággal, „hol az egész nemzet minden tagjai közt a polgári lét munkásan van elosztva s annál fogva mindenki hona s önsorsa elrendelésében képviselői által részt véve foly be“, a hol nem oldoz fel senkit semmi önkény törvényes kötelességeinek teljesítése alól. Ez adja meg az értékét polgári alkotmányunknak.

„Hogy e vonásokat polgári létünkben feltalálhatni, az dagasztja keblünket nemes büszkeséggel: azért tiszteli minden hazafi — mily jellemzők e szavai! — a magyar dicső koronát, mint védszentségét, s minden igaz magyar azért határtalanul hív királyához, s végső lehelletéig védője törvényeinek. Ellenben gyengélkedés, polgári létünk bágyadtsága, elmaradság, szóval minden feltalálható hiány onnan ered, hogy a fentemlített életvonások létünk képének csak egy-két részében vannak s nem mind tisztán s határozottan vonva.“

2. A valódi szabadság másik alkotó része azon alapszik, „mennyiben részesül ki-ki honja boldogításában s mennyit lehet s kell annak szolgálnia.“ Mily fölemelő szép ez a mondása: „Kétségen kívül az a nemzet legvirítóbb, mely közt legtöbbnek van legtöbb tehetsége az egésznek használnia.“

3. A szabadság harmadik biztosítója: mindenkinek önművelésére és sorsa javítására szabad kezét adni s szabad munkálódási kört. Minden szava ragyogóan szép, a mit ezzel egybefüggően mond: „Haza s király hasznára a hon oltárán értéket s vagyont áldozni szép meghívás, édes kötelesség, de ismeretlen célra, más önkényétől kényszerítve csak egy fillért is fizetni, keserves, borzasztó, lealázó“.

Folytatólag ama sarkalatos mondások mellett böleselkedik, hogy „a társaságnak valódi hatalma erkölcsi erejében van,“ „minden polgári alkotmánynak“ „a lelki erő műveltsége“ az alapja. „Mentől műveltebb, minél esinosultabb egy nemzet, annál erősebb és hatalmasabb.“ „A zsványokból összeállott Rómát az ész s műveltség tette nagygyá, felségessé.“ Szóval „egy nemzet meggazdagulásának egyedüli kútfeje lelki műveltsége.“ A lelkierő szülte gazdagságnak pedig a munka a táplálója. Egy szegény nemzet hatalmas sem lehet, s nem lehet szabad sem. „Ha valami szerencsés körülmények polgári lét s szabadság napját derítnek is fel reá, — hamar átfutnak rajta a múlt sugárok.“

A műveltség értékre, ez hatalomra, a hatalom szabadságra vezet „A szabadság függetlenség“ — fejtegeti tovább.

Az a mondás „legyünk szegények, de szabadok“, arra a helyzetre illet, hol az ember egy kis társaság szűk határai közt más nemzetektől elszigetelve nem volt kénytelen lelki erőre s műveltségre nézve megbírkózni másokkal. A szegény gyenge, a gyenge szolga s zsákmánya a hatalomnak. S itt, mint már mondók, Széchenyi gondolatkörében leljük Wesselényit.

DR. PETRI MÓR.

Tompa családi élete.

(III. és befejező közlemény.)

III.

Míg felesége halálától félt, maga esett nagy, súlyos, gyógyíthatatlan betegségbe. Úgy látszott, hogy Tompa maga az élet, erő és egészség. Fiatal korában oly nagy volt testi ereje, hogy egész játék kártyát tudott egy fogásra szétszakítani.¹ Pedig a betegség valószínűleg már vérében benne volt. Láttuk, hogy Pesten hosszasabban betegeskedett s a Rókusba került. Bején vért köp. 1848-ban Gräfenbergbe megy régibb baja maradványait s újabb szembetegségét gyógyítani. Később aranyeres bántalmakban szenvedett. Aranyinak írja 1853 november 28-án. „Ez az átkozott baj, t. i. az aranyér, ezer alakban gyötri az embereket. Hanem úgy, mint engem megkinozott több évig ezelőtt, tán senkivel sem tett. Fogalmad sincs azon állapotról, melyben én voltam. Éjjel rossz álmaim voltak, egyszerre felriadtam, nem tudtam, hogy hol vagyok; s míg rájöttem, ablak- s egyéb tárgyakról, rettentő lelki s testi kint állottam ki. Majd futni kényszerített valami; egyszerre, akármikor, este-nappal, egy leírhatatlan félelem, rettegés és lélekesüggedés fogott elé, mintha a következő pillanatban, valami iszonyú váratlan rossz érne. Ha kocsin mentem az úton, a kerítés-rácsot, libasereget, vagy valami több részekből álló tárgyat láttam, meg kellett számálnom, mert különben igen gyötrődtem; ha valakinek, vagy valaminek a neve eszembe nem jutott, annyira korbácsolt valami kitalálni azt minden áron, hogy majd megőrültem belé, de azt is hittem, hogy úgy járok, annak vagyok a küszöbén. Néha a szószékben fogott elő. Egyszerre fejembe tódult a vér, a világ

¹ Lévay József, Tompa Mihályról.

minden vashámora ott kalapált és elsötétült előttem minden, ez 10—12-szer rám jött napjában. Már hála Istennek vége van évek óta. Minden szeszes és fűszeres italt és ételt távoztattam, sok vízzel éltem, fejemet, tarkómat, nyakcsigámát jéghideg vízzel gyakran mostam.“ 1848-ban Pozsonyban egy Hanéli nevű öreg homeopathához avval állított be, hogy meg akar tébolyodni. Többször öngyilkosságra gondol. (Aranyhoz, 1854 okt. 21.) De aztán is elő-elő fordul valami betegsége. Leli a hideg. (Aranyhoz, 1854 máj. 31.) 1856 június 17-én anginája támad s kicsibe mult, hogy bele nem halt. (Aranyhoz, 1856 jul. 4.)

1860-ban szemfájást kap. Május elején még csak néhány nap óta van rajta. Szeme minden perczen elfátyolozódik, a tárgy, melyre néz, legyen az betű, vagy templom, elkezd vibrálni s ő nem lát semmit. (Levél Aranyhoz.) Medgyesnek később (1862 jul. 29.) azt írja, hogy rögtön és csudálatosan romlottak meg szemei. Pénteken este még semmi baja nem volt s már szombaton reggel megromlott szemekkel kel fel. Augusztus elején Pestre megy orvoshoz. Szembaja növekedik. Valami három évig még leveleit is mással iratja. Fél a teljes megvakulástól s ez mélyen lehangolja kedélyét. 1861-ben a miskolezi gőzfürdőt használja, 1862-ben a diósgyőri hámorba megy. (Levele Medgyeshez, 1862 jul. 23.) 1864 tavaszán azonban baja enyhül s aztán végkép megszűnik. De most megtámadja az iszonyu betegség, kezd fejlődni szív túltengése (hypertrophia cordis). 1865 szept. elején Pestre megy, hogy az orvosokkal tanácskozzék. Arany nál volt szállva, ott töltött néhány napot s mint Arany László mondja jegyzetében, alakja, ereje ekkor még csak kevéssé látszott megtöröttnek s ha bajait feledte, régi pompás adomázó kedve is vissza-visszatért és hamiskás mosolya gyakran megjelent bajusza végén. Arany nyal ekkor látták egymást utólszor. Most még nem ismeri baját. Gerinczsorvadástól tart. 1865 nov. 22-én ezt írja barátjának: „Én folyvást rosszúl, mindennap rosszabbúl vagyok; a fordulat, a javulás legkisebb jele nélkül. Hátam iszonyuan fáj, kegyetlen szívdobogásaim vannak folyvást, éjjel-nappal; elsoványodtam, erőm elveszett; e mellett nagy nyugtalanság és izgatottság kínoz szüntelen. Egyszóval nagyon rosszúl vagyok. Ide járúl a lelki nyugtalanság, tépelődés, ama

veszélyes gerinczbajra való gondolás, a magány, a tél.“ 1866 jan. 24-én ismét: „Én nagyon beteg vagyok; hetek, hónapok óta esem, sülyedek; javulás, fordulat és — remény nélkül.“ Arany, ki még nem ismeri bajának nagyságát, vigasztalja, jó tanácsokat ad. Azt hiszi, hogy aranyeres bántalmái újultak meg. Foglalja el magát. Csináljon valamit „akármit, ha gyalogszéket, vagy kereszrokkát is. Fúrj, faragj, kertészkedjél. Légy minden, mindenben a ház körül. Hisz ott mennyi foglalkozást lel az ember. Csak azt ne tedd, hogy beülj a szobába tépelődni.“ (1866 febr. 18.) Tompa válaszában azt mondja: „Én hónapok óta a javulás, fordulat s könnyebbülés előjele nélkül szenvedek. Mellem, hátam fáj; lábaim elromlottak; iszonyú szívdobogás és mell-lüktetés gyötör, fojtó, fúllasztó légzéssel. Hallatlan gyengeséggel pokoli izgatottság párosul; amaz pihenni, ez mozogni készlet s mindkettő lehetetlenné válik a másik miatt. Elsoványodtam, vén vagyok. Ez a kéz, melylyel én néhány év előtt egy-egy játék kártyát egyszerre szakasztottam ketté: nagy reszketéssel emeli fel a gyógyszeres kanalat. Olvasni, írni, kártyázni, sőt a mások felolvasását hallgatni is képtelen vagyok. Mit gondolsz: én kertészkedjem? Egy kapavágás a földbe, egy szeg beütése a falba, oly iszonyu izgatottságot, szív- és melllütetést hozna elő, hogy tán össze kellene rognom. Aztán hónapok óta nem hagytam el a szobát. Látszik, hogy nem is gyanítjátok, mennyire el vagyok jutva. Nem tudok sem éjjel, sem nappal hová, mivé lenni. Martalékul vagyok vetve a szenvedésnek, magánynak s gyilkoló gondolataimnak.“ (1866 febr. 23.) Felmegy Bécsbe. Skóda nevére nevezi baját. Élete felől kétségbeesetten tér vissza.¹ Fürdőre kellene mennie, de nincs pénze, mindenéből kiköltötte magát hosszas betegségében. Arany gyöngéden, Tompa tudtán kívül, a írói segély-egylettől 200 frt kamattalan kölcsönt szerez. A feketehegyi (Szepesm.) fürdőbe megy. De baján ez nem segít. Julius 1-én írja Aranynek: „Fenn járva, oktalánállati gyötrelmet állok ki, melyek gyilkolnak folyvást, enyhület és pausa nélkül. Ez a szívtágulás! Szakad rólam az izzadság e baromi küzdelemben; egy perczig meg nem állhatok, le nem ülhetek, pedig rogyó félben vagyok — lankadság miatt Lelkem, testem iszonyú

¹ Szász K. Tompa Mihály életrajza.

torturában. És ez nem éri végét, nem változik se jobbra, se balra. Irgalmas Isten szegény feleségem! Gonosz hosszú álomnak tetszik néha az egész, de eszemre hoz a gyötrelmem, mely megátkoztatja velem születésem óráját. Meghalni? Ez tréfa, ez mulatság, ez boldogság volna! De nem lehet, nem tudok. Hol? Hogy? mikor lesz ebből kijutás? Ide utasítottak vízkurára; nem használ, sőt tán még inkább fokozza ördögi gyötrelmeimet. Megenném a vasat, de minden harapás kínt okoz később. Az idő, a nap, az óra megöl; nem tudom hova tenni, nem tudok hova lenni benne. Semmi foglalkozásról szó sem lehet. Meg ne mutasd leveletem valakinek. Bolondnak mondana. *Még* nem vagyok.“ Még augusztusban újra fürdőre megy, a gömörmezei Lévártra, bár ettől sem remél semmit. Maga írja Aranyának aug. 27-én: Mit keresek én itt, a feketehegyi hideg kúra után: alig tudnám megmondani; gondolhatod, hogy nem szívbjajom gyógyulását, erre már nem is gondolok. Szegény feleségem említé néhány nappal ezelőtt, hogy jönnék Lévártra; nem bánom, feleltem minden gondolkozás nélkül s itt vagyok egyedül. Annyi ok és észszerűség látszik idejöttömben, hogy ez a víz a köszvény ellen hasznos, a mint mondják; én pedig külsőkép is úgy vagyok, hogy más mosdat, öltöztet és vetköztet, kezeim és lábaim a legkisebb szolgálatra is csak kinnal képesek; három lépcső vezet tornácunkról az udvarra, ezen a három lépcsőn is fel s le két káplánom segít. Két káplánom, mert magam teljesen alkalmatlanná lettem a szolgálatra; mikor azt mondom, két káplán, ez azt is jelenti, hogy csak fele jövedelmem van meg; ez az állapot is csak egy ideig tarthat, azután el kell helyemet s hivatalomat hagynom. Oly nagy rettegés és keserűség száll meg, ha arra gondolok, hogy még egy darabig *élni* találok. Ez az állapot, a testi és erkölcsi folytonos szenvedés nem az én vérmérsékem, nem az én lelkennek való. Bűn, szenny, tévedés és a legesekélyebb botlás nélkül így legázoltatni, élő halottá, nullá válni: nekem elviselhetetlen. De visszatérvén arra, miért vagyok Levárton: tehát a köszvényes daganatok s gyengeség ellen gondolta jónak az én szeretett szerencsétlenem ezt a vizet; pedig hát nem köszvény ez, hanem a fő bajjal összefüggő rendes tünetem.“ 1867 május

25-én: „Arról beszéljek-e ismét s mindig, hogy életem a künn tébolygó ebénél is ezáltalánabb, nyomorultabb? Hogy sem élni, sem elveszni nem enged a sors, hanem kínpadra feszítve tart? hogy a hajdani embert, férfit, papot stb., mint tette semmivé, testi és erkölesi vázzá bennem, s hogy ez a heinei tréfa már harmadik éve foly?” Alább megint: „Ez a pogány köszvény is kinoz. Ágyamban nem tudok megfordulni, pedig — miután nem alszom úgyszólván soha — mindig forganék. Türelmetlen, indulatos, magam s környezetemnek ostora s átka. Szegény... Tompa! — Tompa? Nem! szegény Tompáné!!” 1867 aug. 19-én: „Ha nem két, de tizenkét keze volna is a sorsnak, mind hóhérolva nehezednék reánk.” 1868 jan. 15-én: „Kérem az Istent végemért, de még nem látja jónak elhozni azt. Pedig hozhatná. Sok beszéd helyett csak egy adatot: 15 hónap óta testi súlyom 37 fontot fogyott. Január 23-án: „A mesével, a hihetlenséggel határos már a mi sorsunk. Több nap óta nem aludt ki nálunk a világ, s szegény nőm nem vetkezhetett le. Én este 9—10 óra közt elszenderedem s 11—12 órakor felébredek, aztán soha, *soha*, egy éjen úgy, mint máson, nem alszom. E pokoli állapot kimerített; nem bírok járni s oly idegrángatódásaim vannak, hogy az ösmeretlen, ki mellettem ül, vagy áll, megijed tőlem. Itt látom életem szelid angyalát, imádott nőmet: s micsoda testi és lelki állapotban...?! Most épen két óra. Elnyomta ezeket a martyrokot az álom, úgy írtam e néhány sort. Szeress, szánj!” Január 30-án: „Józan mértékletes életet éltem; egész diákkoromat ide véve, háromszor voltam bekapva, úgy emlékezem. Nem dorbézoltam, nappallá téve az álom idejét; nem káftýáztam, kihágó nem voltam. És most mivé lettem? Csak az írtóztató rém üldöz: *semmivé lettél*, világos öntudattal testi s szellemi koldus vagy, tenhibád nélkül. A sorsot, gaz sorsomat így hallom gúnyolódni: „Szép volna élni, mint ezelőtt, úgy-e? Jó volna meghalni is! Nem kapod nyomorult féreg, kit embernek gúnyolnak, ki dicsekszel azzal: mit képeden viselsz! Most rimánykodtam éjfél után két órakor ágyba szegény virrasztó nőmet, halvány, lengő árnyamat, ki többet szenved miattam, látomra, mint magam.”

Az 1867-ik év már haldoklása éve volt, nem lassan emésztő

fájdalom, hanem a legkinosabb gyötrelmek éve, melyek lelki erejét is összezavarták. Öngyilkossági eszmékkal tépelődött. Gyorsan ölt cyankalimérget kéregetett levélben debreczeni, miskolci, pesti barátaitól s orvos-ismerőseitől . . . természetesen siker nélkül.¹ Gyógyulás című költeményében is azt mondja:

Megsebheté s földulta szivem
Sok veszteség, sok fájdalom,
Az élet is gyötrelmes, unott
Teherré lón már vállamon.

Ohajtozám: boldog, ki nyugszik . . . !
De késve jön a csendes est, —
Mi tart, hogy önként menj eléje?
Hogy a mi nyom, terhel: leveds?

A meleg kedélyű, mély érzésű, alapjában gyöngéd költőnek egészséges korában is megvolt az a hibája, hogy ingerlékeny, indulatos volt, minek oka kétség kívül a benne lappangó, de még ki nem tört betegségben található meg. Az ötvenes évek elején Török János szerkesztő felszólította Aranyt mondva csinált versek készítésére. Ő adta a tárgyat, a vázlatot stb. Híre járt Pesten, hogy Tompával is ugyanezt tette, mire Sükey Károly azt mondta, hogy Tompa mihelyt veszi a levelet, felmegy Pestre s meggyújtja a házat Töröknek, vagy agyon üti. (Arany levele Tompához, 1853 szept. 29.) Még lelke mélyéből szeretett kedves barátjára, Aranyra is megneheztel néha valami csekélységért.

Most, súlyos betegségében szeszélye, indulatosága a legnagyobb fokra hágott. Erre vonatkozólag olvastam valahol, (vagy csak hallottam!?) több apróságot.

Ha a káplánok rendesen jártak a szobában, rájok rivalt, hogy mért vágják úgy a patkót a padlóra. Ha lábujjhegyen, kíméletesen mentek, oda kiáltott, hogy tolvajok-e? Dühöngött, ha a bakter az ablaka alatt kiáltotta el az órát. Kiugrott az ágyból, ablakot nyitott s úgy támadt rá. Ha a kakas kukorékolt, a borjú bögött a szomszédban, magán kívül volt, hogy az ő bosszantására az egész faluból összegyűjtöttek minden kakast, borjút, stb.

¹ Lévay József. Tompa Mihályról.

Legtöbbet kellett szenvedni természetesen nejének, ki mindig mellette volt. Ez az angyaljóságú asszony békével, mosolyogva türt. Szépen mondja Arany: Oh mily hős ilyenkor egy szerető asszony, bármennyire gyöngye is különben. (Levél Tompához, 1868 jul. 5.) S ez nyugodtabb perceiben nagyon fájt a költőnek. *Szeretlek* című költeményében is mondja:

Szeretlek, mint a lelkemet! te vagy
Világom, életem!
S annyi édes jel, hogy viszonszeretsz,
Nem hagyja kétlenem!

A légben multunk szép viráginak
Kisért még balzsama;
S az érzelem, minő felgyultakor,
Oly hév, oly tiszta ma!

Mosolygasz...! tudom mit tesz a mosoly:
Mily szép, gyöngéd *szavak!*
S szíved nem érti, mint fér össze, hogy
Szeretlek s — kínzalak!

Fáj az a gondolat is, hogy minő anyagi helyzetben hagyja hátra feleségét, mert a Bónisné-féle hagyaték nem érvényesült. A lelketlen örökösök belekapaszkodtak a formába. Bónisné Tompa fiának hagyta a 100 hold földet, mivel pedig a fiú meghalt, tárgytalanná vált. De már előbb Tompa szerzett egy kis földet. Azt legnagyobb betegségében is, mikor égető szüksége volt a pénzre, nem akarja eladni, sem adósággal megterhelni. (Levél Aranyhoz, 1866 febr. 23.) Úgy takarékoskodik, hogy már kalendáriumot sem vesz. Az *Olajág* és a *Halotti orációk* jövedelméből, melyhez hozzá járult az Akadémia 200 aranyos nagy jutalma versei VI. kötetéért, vett Putnokon egy kis házat. Érdekesen írja Arany: „Írtam még más könyveket is (t. i. az *Olajágon* kívül) halotti beszédeket; azaz húsz évi papságom alatt sok *itt* nevezetes halott fölött beszéltem. Összekötve hevert a kézirat. Először mindkét kézíratra nézve az volt a gondolatom, hogy majd holtom után adassanak ki; be is esomóztam s útasítással láttam el. Ekkor bizonyos esemény jött közbe, mely befogott a járomba s nyomorúlt, maradék erőmmel dolgozni kényszerített s dolgoztam kinnal és verejték hullatással, de

tennem kellett a belehalás bizonyos esetére is. Szegény nőnek nem volt szemét hová vetnie, hol majd egykor fejét lehajthassa, ha . . . Azonban Putnokon egy kis csinos, becsületes házaeska eladóvá tétetett, a szívem majd megszakadt: látván, mint eseng utána, mint szeretné, de mint érzi is: hogy lehetetlen megvennünk! Nyavalyám, hivatalomnak két káplánnal vitetése, a sok fürdő, utazás, patika s doktor miatt szegénységbe, adósságba estem s nem lehetett s mégis meg kellett venni a házaeskát; pedig nekünk igen drága volt, majd kétezer forint. Ekkor a delejes mániának s elhatározásnak bizonyos kétségbeesés-szerű nemével a dologhoz fogtam, a munkának dőltem s dolgoztam, mint a barom. Gyakran késő éjjel szívdobogásom s mellem hullámozása, kezem által, mely a papíron volt, ezt megreszkettette. Így jött világra az *Olajág* végképen s kínban fogantatva s gyötrelemben születve, így a másik is nagyrészen. (1867 máj. 25.)

Az *Olajág*-hoz írt bevezető költemény: *Nőmnek*, mély bensőséggel, szeretettel van tele:

Ezt a könyvet, gyöngéd emlék gyanánt,
Fogadd tőlem kedves jó Hitvesem!
Rég ideje, hogy e némult koboz
S ajkam szavát nem vehetéd Te sem.
De elfogúlt rokonszenvből ne légy,
Sokat remélve e könyvhöz ne nyúlj!
Nem tartalmaz magas eszméket ez,
S alig leend előtted benne új.

Mind hallád már tőlem, mit itt találsz:
A szent házban, — az is mily rég vala! —
S együtt ha olvasók a Bibliát,
Hol csergedez a lélek itala. —
Hallád réten, ligetben, halmokon,
Mikor virág s halvány lomb nyult felénk;
Ha néztük a csillag fődött eget;
S a bölcsőnél, vagy a sírnál ülénk.

Mégis leirom. — Nálad hadd legyen . . .
Mert tán előttem nagy, hosszú ut áll
És menni kell . . . csak az bizonytalan:
Mikor szólítanak ama kapunál,
Hová az élet minden úta visz
S a bűjosó megérkezik hamar.
Korán . . . s nehéz . . . de én készen vagyok,
Legyen meg, a mit Isten úgy akar!

Örökségül mit hagyjak én reád ? !
 A szent becsület minden vagyonunk ;
 A drága kincs orcánk derűje volt,
 De ah, immár ebben is megfogyunk !
 Mégis, — panaszra nyílván ajkaink —
 Ne légyünk oh Hívem hálátlanok :
 Az Istentől sok jót, áldást nyerénk.
 S valánk hosszú időn át boldogok.

Én vagy te, meg kell egyszer kezdeni,
 S az elválás mindig csak bús lehet ; —
 Multunk fellobbanó emlékinél
 Melengesd és derítsd fel — lelkedet !
 Szép emlékekkel még nem szegény a szív,
 Bár a jelen keservet nyújt talán ; —
 A gyémánt a nappal magába szítt
 Fénytől világol a vak éjszakán.

S a bű is enyhül. — Mely tennap gyötört :
 A szenvedés kész csillapulni ma ;
 Segélje az idő orvoskezeit
 Foglalkodás, elmélkedés, ima.
 Fohászatod bocsásd az égbe föl,
 Mely annyi sebre enyhet harmatoz
 S a lelki béke olajága léssz,
 A mit hited fehér galambja hoz.

Ha úgy tetszik, hogy minden elhagyott,
 S már a reménnyel is ha felhagyánk,
 Van még, ki hozzánk nyájasan beszél,
 A vallás, e mi édes jó anyánk. —
 Híván, ki fáradt s megterhelve van,
 Kinek, az élet új, új harcot ad,
 Igér és nyújt vigaszt, könnyebbülést . . .
 — Ennek keblébe rejtsd bús arcodat !

Tűrj s légy erős, minő Te lenni tudsz,
 Ki könnyűvé teszed a nehezet ;
 Kínom sulyával ez örvény fölött
 Mi tart fenn engem ? Lelked s kis kezed !
 Áldás reá ! — De légy tengyámod is,
 Tartson fel a hit, bizalom s erély ;
 Nem léssz magad, — kísér, óv szellemem,
 S Isten veled marad : — ne félj, ne félj.

Hajolj meg a változhatlan előtt. —
 A bős vilhar, mint óriási bárd,
 Ketté szakasztja a daczos fenyőt,
 De a meghajló fűszálnak nem árt.
 Oh lesznek még bár nem zajos, de szép,
 A bánatban megszentelt örömid.
 S tudod, hogy a köny is, mint a mosoly
 Megszűnik egyszer. Az élet rövid!

Rövid, de csak e földi élet az,
 E fájdalom — s esalódással rakott;
 Ne ezt — amazt tekintsd lelkem fele,
 Mely tiszta fényvel int felénk amott!
 Szeretted már mind ott várunk reád,
 S hozzánk felszállnod nem leend nehéz,
 Hol hervadást nem lát a koszorú,
 Mit Isten a hívek fejére tész.

Utolsó versei-ben is (I.) mélabús őszi képét festvén, rajzolja:
 mint szerette az őszt, hű lovagja, dalnoka volt. Aztán így
 folytatja:

Légy hát te is jó, légy hálás irántam,
 Ki már vagyok hervadt, hulló haraszt;
 Jöttödre tán nem is hiába vártam,
 Mely életem fájáról leszakaszt.
 Az én időm is talán letelik.
 Hisz haldoklásom tartott évekig!

Égő szemem lehúnyom mindörökre,
 És elenyészik érzés, gondolat,
 Midőn a sir nyugalmas, néma gödre
 Feledésre s álomra befogad.
 Oh ősz, én oly keményen hányatom!
 Elaltatsz-é kész, puha ágyadon?!

Itt hagyni bírom e roppant világot,
 Természetet s csudái halmazát,
 — Lelkem néhány barátja légyen áldott! —
 S mindazt, miért imám az égbe szállt;
 Csak egy, mit bús lelkem kinnal visel:
 Elhagyni *őt* is, ah még *őt* is el!!

1868. januáriusában olvasták fel az *Utolsó verseket* az aka-
 démiában s fogadtatások jól eső örömet okozott a beteg költő-

nek. Iszonyú kínjaitól a halál csak 1868. július 30-án váltotta meg. Sírja felé Gömör vármegye egy 14 láb magas szürke gránitoszlopot emeltetett, melyen Arany szép verse tündököl:

Természet! Ki ezer képben tükrözte halálad,
S új életre hogyan kelsz, ha üdül a tavasz,
Most öleden nyugszik, maga egy burkolt szomorú kép,
Várva nagy értelmét bús tele titkainak.
Lágyan öleld hű dalnokodat s ti szerette virágok,
Üljetek ágya körül mondani méla regét!

A vasrácsesal körített sírhely folyvást gondos ápolásban részesül. Felesége a putnoki kis házba költözött. Itt élte le özvegysége napjait. Ott is egy kis virágos paradicsommá változtatta környezetét az ő gondos, munkás keze. Halálát is egy ily őszi külfoglalkozásban kapott meghülés okozta. 1880. nov. 29-én halt meg tüdőgyulladásban. Hamvára vitték s ott férje mellé temették.¹ Férjével való levelezését, saját kívánságára, unokahuga, Csiziné a koporsójába tette.² Vagyonkájok végrendelet szerint Tompáné unokahugára, Lévai Irénre maradt, kit gyermekök halála után, 1858-ban Tompák magukhoz vettek. Csizi Jánoshoz, Tompa utódához a hamvai papságban, ment férjhez. Ő is szerencsétlen. Férje megőrült s korán meghalt.

Most már együtt pihennek, sok szenvedés után, a költő és hűséges élettársa, ez a szent asszony, szeretett gyermekük mellett.

¹ Kálniczki Endre putnoki ev. ref. lelkész közlése.

² Csiziné Lévai Irén közlése.

DR. VERSÉNYI GYÖRGY.

IRODALMI SZEMLE.

Emlékbeszédék

Irta: *Gyulai Pál*. Második bővített kiadás. I—II. kötet.

Általánosan panaszkodnak, hogy költői nyelvünk művészi fejlettségével ellentétben a magyar próza kezdetleges formában megszire elmaradt. Kiváló költők az alkotó készség merészségével és a régi, valamint a nép nyelvének felhasználásával annyira ruganyossá tették a költői dikciót, (mint a gall szellem hatalmas munkája a francia prózát) hogy ez még azokat is választékossággal és esínnal ajándékozta meg, a kik a nemzeti művelődés folyamatában csak elenyésző hatást gyakorolnak. Ellenben a magyar próza néhány kiváló írónk mesteri alkotása mellett is a nagy általánosságban nehézkes és színtelen maradt. A mit Pázmány, Mikes és Faludi kezdeményeztek, a mit újabb irodalmunk egynéhány művésze folytatott, csak egyéni diadal maradt művészetök. Nem ette magát a nemzeti lelkület mélyébe, a faj idegrendszerre nem szívta azt fel, hogy önkénytelenül megnyilatkozzon akkor is, midőn egyszerű emberek prózában fejeznek ki gondolatsorokat. A lesújtó ítélet csak az értekező próza területét hagyja érintetlenül. A köztétele szentesítése szerint a magyar értekező próza hatalmas lendületet mutat: van dallamossága, művészi formája és előkelő könnyedtsége. Mindnagyobb számmal jelentkeznek az olyan írásművek, melyek az egyéni vonások mellett jellegzetes kölesönösségeket árúlnak el s azonos tulajdonságokban sejtetik egy nemsokára megszülető általános magyar elméikedő próza körvonalait. Ezt Gyulai Pál hatásának tulajdonítják, kinek eizelláló, hajlékonyságra és egyszerűsége törekvő művészetét mind többen utánozzák, s ma nemesak öntudatosan, hanem öntudatlanul is. Az utánzás önkénytelensége mutatja az ő hatalmát igazán. Az alkotás csak akkor tesz igazi körutat a nép lelkületében, ha annak kinesei önkénytelenül megnyilvánúlnak későbbben is a szellemi erőfeszítések közepette. A mit a művész alkot, nem kizárólagos tulajdonát képezi. Egyéni becsértékéből akkor formálódik ki közértéke, hogyha a nép belső világába olvad; ha a nép belső

világának megnyilatkozásaiban kimutathatók jelességének alkotó elemei; ha ezek az alkotó elemek annyira mindennaposokká válnak, hogy egyéni jellegük egészen lekopik. A legtökéletesebb alkotás is érdemtelen dísz marad, hogyha a nép, melynek nyelvén, vagy formáiban megnyilatkozott, nem forgatja alkotó részeit szelleme keringésében. Gyulai Pál prózája — úgy látszik — ilyen köztulajdonná válik és termékenyítő hatása többé nem tagadható. Az elmélkedő prózának újabb termelésében minduntalan találunk részleteket, a hol Gyulai hatását nyomozhatjuk, holott a ki e felülről részeket formálta, talán hevesen tiltakozna az olyan vád ellenében, mely Gyulai Pál öntudatos követése mellett tanúságokat idézne. Itt mintha Gyulai egy-egy szépen megszerkesztett mondatát hallanók, ott a szavak szabatos elrendezése a Gyulai próza numerusára emlékeztet, amott az a világosság derül fel, a mely a Gyulai gondoltsorain és szerkezetein elárad; emitt ismerős nekünk az irány egyszerűsége, mely mégis finom, erőteljes és lendületes; sok helyütt pedig az óvatos, lassú, megfontolt esiszólás bukkan fel, mely képzeletünkben Gyulai Pált mindig úgy rögzíti meg, a mint gondolatainak kétségbeejtő türelemmel keresi a megfelelő kifejezési alakot. Sok példát lehetne felsorolni. Mindössze egyre utalok. Egyik esztetikai írónk a minapában könyvismertetést írt az „Emlékbeszédék“-ről. A ki ezt az ismertetést egybeveti Gyulai írói modorával, prózájának jellemvonásával, okoskodásának egybeolvadó ítéleteivel s szerkezeteinek biztos alaprajzával, rögtön észreveheti, hogy az író Gyulai tanulmányozásának köszönheti irányának simaságát és könnyedségét, gondolatmenetének világos és természetes kifermelését. Néhol egy-egy sor oda kínálja magát, hogy arra Gyulaiban is hamarosan ráakadjunk. De még olyan írónál is, a kiről fel se igen tehetjük, hogy Gyulai prózájának tanulmányozásába merülhetett volna, szembeszökően tapasztaljuk, hogy művészetének egyes elemei közforrást képeznek. Gyulai üdvös hatása tehát nemcsak a közvetlen tanulmányozókra ragadt át, hanem megnyilatkozik az elmélkedő próza olyan művelőinél is, kik ezt már transformálva a nemzeti gondolkodás világából merítették.

A nemzet szellemi kincsének gyarapodása szempontjából igazán örvendenünk kell, hogy Gyulainak hatásos munkássága épen a tudományos írásművek mezejére terjed ki. A szép próza lángszellemei majd csak megtermékenyítik a magyar agyvelőt annyira, hogy a kötetlen nyelvnek épen olyan jellemet adományoz, mint a milyenné a kötöttet tette. Fontosabb dolog, hogy az értekező prózába költözzön több öntudatlan művészet, mert a munkások nagy számmal kínlódnak elvont gondolataikkal a kifejezés formátlanságai között. A magyar tudományosság kifejezése nehézkes, döcögős és homályos. A művelt elem hozzá szokván tudományai nyelvéhez, a mindennapi és a nyilvános életben megdöbbentő lapossággal és formátlansággal fejezi ki közölni valóit. Ha Gyulai Pál írás-művé-

szetéből majd dúsan merít a nemzeti lélek — a mint már merítget, — reméljük, hogy egészséges visszahatás fog megszületni. Természetes törekvéssé fog válni, mert ösztöneink kényszerítenek reá, hogy az egyéni mellett folytonosan keressük a szépet és magyarosat is, belső világunk minden kifelé siető termékét a megfelelő és egyszerű, de nemes, a magyaros és nemzeti, de művészies köntösbe burkoljuk. Az értekező prózára utaltaknál éppen azért, mert a nemzeti művelődés az ő munkásságukon nyugszik, első köteleességet képez, hogy a forma és nyelv művészeivé vagy legalább ízlésre és csínra törekvő mesterembereivé váljanak. A kifejezés szépségét kereső tudomány a magyar prózát magasra emelheti; mely folyamatossággal, közvetlenséggel, változatossággal és bájjal ragyoghat, mint a néplélek egy jelentős művészi tehetsége. A tudomány megújíthatott nyelve azután bizonyára kihatással lesz a sajtóra és szószékre is.

Azt hisszük, hogy nem merészség tőlünk, ha Gyulai Pál prózáját úgy illetjük, mint a tanulmányra legméltóbbat, a tanulmányra érdemesek sorából. Minden értekezőnek, ha tudományának gondoljai beható tanulmányt a nyelv körül nem engednek, legalább Gyulai prózájába kell merülnie. Nem azért, hogy a szolgai utánzás bilincseibe verje egyéniségét, hanem hogy művészi törekvéseket tanuljon tőle. Egy kanál óránként a „belsőlegből“ korántsem jelenti azt, hogy egész mivoltunk majd ilyen „belsőleggő“ alakul át. A testi organizmus nem egyedül áldatott meg a felszívódás tehetségével, de a lelki szervezetben is észrevétlenül feloldódik minden rythmus, képzet vagy ítélet, a mi idegenből surrant idegrendszerünk részletei mögé. Gyulai klasszikus prózájának tanulmánya megnemesít minden irodalmi törekvést s a mit belőle az értekező munkás eltanul, a szellemi munka körforgásába vegyíti s ily módon megtermékenyül a nemzeti öntudat, melyben a szép-próza és iskola segítségével felgyűlhet minden, a miből a magyar prózának ki kell alakulnia.

Természetes dolog, hogy igazán örülnünk kell annak az irodalmi eseménynek, melyet Gyulai összegyűjtött dolgozatai jelentenek. A próza művészetének kisebb dolgozatai, melyek az írásművészet szempontjából sokkal becsesebbek, mint nagyobb művei, eddig kevésbé voltak hozzáférhetők. Iskolai olvasótárakba voltak temetve, a honnan tanári buzgóság vagy tanulói szorgalom emelte ki szépségeiket s elhangzottak az emlékbeszédek, de nem hathattak állandó erővel nagyobb tömegekre, mert az alkalom elmulásával nem gondoskodtak kellőképen az alkalmi mű elterjesztéséről. Most végre két kötetben együtt kapunk mindent, a mit a próza reformja érdekében óhajtottunk és vártunk. Bizonyos, hogy termékenyítő körútra indulnak. Mindenki, ki hivatásszerűen mondatokba rögzíti ítéleteit és gondolatait, vagy a kit finom lelkület még a levél formájában is műkedvelő művészetre bátorít, haszonnal forgathatja e finom írályt hordozó köteteket. Nem akarjuk sem Gyulai írói lelkét, sem gondolat-

világának kifejezési formáit taglalni. Szándékunkban van, hogy mélyebben tapogatózzunk a két magyar essay-író, Gyulai és Péterfi jelleme után. Ezúttal nem akarjuk szónólkül hagyni az egyikről azt, hogy egyben adja mindazt, a mivel eddig is darabonként termékenyített, bizonyára azért, hogy hatását nagyszerűen fokozza.

Mert a két kötet igazában Gyulai alkotásainak színe-javát kínálja magasabb élvezetre. Az a gond és ihlet, mely minden alkotását dajkálta és nevelte, a legnagyobb szeretettel az emlékbeszédekben nyilvánul. Gyulai szelleme következetesen ünnepnapnak tekint minden alkalmat, midőn válogatott formában kell nyilatkoznia, mikor a beszéd nemcsak az alkalom emléke, hanem egyszersmind önmagának is emléke. Ez az igazi emlékbeszéd és az igazi essay, az egyszerűség művészetében.

A kik sóhajtva érzik, hogy kész gondolataikat milyen nehezen adja vissza az irály esőkönyössége, vagy a kik mások gondolatait nem tudják kellőleg élvezni a forma fejletlensége miatt, forgassák Gyulai emlékbeszédeit és buzdítsanak másokat is annak türelmes forgatására. Kell, hogy a magyar próza legkiválóbb művészenek könyvei mennél szélesebb körben terjedjenek el, mert elterjedésük a magyar próza alapvetése.

Krenner Miklós.

Az új helyesírás.

Az 1903. márcz. 14-iki miniszteri rendelet szövege és magyarázata bővített szójegyzékkel. Irta *Simonyi Zsigmond*. Bpest, 1903. Athenaeum. 1—86. l. Ára 1 korona.

Wlassics Gyula miniszter nagy örömet szerzett márczius 14-iki rendeletével mindazoknak, kik óhajtva óhajtották, hogy valamelyes rend legyen már egyszer helyesírásunkban. Az Akadémia sok vajudás után, éppen tíz esztendeig tartott, rászánta végre magát, hogy régi helyesírási szabályait átnézzze és megjobbítsa.

E közben, 1899-ben, a budapesti népnevelők egyesülete tüzetesen megokolt kérvénnyel járult Wlassics miniszterhez, s elpanaszolta a helyesírás bajait. Mert e bajok didaktikai szempontból immár türehetetlenekké váltak. A helyesírás sok ingadozása és zavara nemcsak tetemesen megnehezítette a népiskola egyik elsőrendű föladatát, az írás és fogalmazás tanítását; hanem meddő munkára, az írásbeli következetlenségek örökös javítására kényszerítette. E munkában meg folytonosan éreznie kellett a biztos irányadás hiányát, a nagy ellentétet a régibb szabályok és a mai irodalmi divatok között.

Wlassics a népnevelők e jogos panaszait meghallgatta és az Akadémiával szemben az egyszerűbb és a menynyire lehetséges, következetesebb írásmód mellé állott és ezt tette kötelezővé. A köte-

lezettség csak az iskoákra szól; de ez éppen elég arra, hogy ily módon néhány év múlva kiterjedjen az élet minden viszonyaira és diadalmaskodjék mindenütt.

Ez a diadal be is fog következni mihamar. Mert nem változhatatlan dogmákat tanulunk többé a helyesírás szabályaiban, hanem kiérezzük belőlük, hogy a helyesírás természetes okok eredménye, hogy szoros kapcsolatban van a nyelvérzéssel, hogy módosul és fejlődik magának a nyelvnek fejlődésével.

Ebből következik, hogy az új szabályok nem merevek s nem az a céljuk, hogy mindent egyformává tegyenek, bárha egyöntetűsége törekszenek is; nincsenek telve időrabló szórszálhasogatásokkal, hanem az egyszerűséget tartják szem előtt.

A szórszálhasogatások közül eltiűnt az új szabályokból az Akadémiának az a megkülönböztetése, hogy a kettős *cs-, gy-, ly-, ny-, sz-, ty-, zs-*féle hangokat nem engedte egyszerűsíteni a szótó kedvéért a ragozásban (*annyi, aranya*); továbbá, hogy az *akárki, valahányszor* stb. mintájára nem engedte egy szóba íratni az *aki, ami, ahányszor* stb. ma már teljesen egységesnek érzett szókat.

Egyébként az új szabályok oly világosan vannak megalkotva, hogy segítségükkel könnyen eligazodhatunk immár. Megértésüket nagyban előmozdítja az a kis füzet, mely a fönt írt czímmel adja első sorban a szabályokat, megfelelő jegyzetekkel és ellátja őket kellő magyarázatokkal. Az új szabályzat 26. §-ból áll. Az 1. a helyesírás alapját állapítja meg. Ez alap a kiejtés, a szóelemzés, a hagyomány, az egyszerűsítés és a kapcsolatosság (analogia.). A 2. és 3. §. a magyar abécéről szól. Ebből hiányzik a *cz* és az akadémiai *ds* és *dz*. A kiejtésről, elemzésről és egyszerűsítésről a 4—11. §-ok adnak szabályokat. Az idegen szókról a 12. §. rendelkezik. Figyelemre méltó itt a szerző bő magyarázata. A következő két §. a tulajdonvekről tanít; míg a 15—16. §-ok az *aki, ami* stb. összeírásáról adnak sarkalatos szabályokat. Egy §. a szók megszakításának, egy a nagy kezdőbetűknek, 7 az írásjeleknek szabályait adja elő. Érdekes, hogy az írásjelek használatáról a legutóbbi akadémiai szabályokig egyetlen egy szabályzat sem gondoskodott. Az utolsó §. a szokásosabb rövidítéseket sorolja fel.

Az Akadémia is, a miniszteri rendelet is tájékoztató szójegyzékkel fejezi be a szabályokat. Ezzel fejezi be Simonyi is, de vagy háromszázzal megbővítette ama szójegyzékeket. Nagy körültekintést árul el a szerző e szójegyzék összeállításában, de az ilyenek; *áldd* *áru, áll, el fogja vinni, mondd meg* stb. mégis kimaradhattak volna. Szomorú lenne, ha valaki ilyenekben is e szójegyzéktől kérne tanácsot. Hibának tartom, hogy a latin *s* betűt németesen *sz*-nek írjuk az ilyenekben: *konzerv, konzervatív, szarkazmus* stb. A *-mus* végűekben is szívesebben vennénk *sz-t*: *himmusz, szervilizmusz* stb. *himmus, szervilizmus* helyett. A következő szókat is helyesebbeknek

tartom így: *bakkancs* (bakancs h.) *csúszik* (csuszik h.) *demokrácia* (demokracia h.) *elegancia* (elegancia h.) *epigramma* (epigramm h., bár a *programm*, *telegramm* stb. analógiája ellene mond is) *eposz* (a Szász Károlyos éposz h.), *hattyú* (hattyu h.) *kadencia* (káden-
cia h.) *Kaukázus* (Kaukaszus h.)

A füzetet bátran ajánljuk minden érdeklődőnek. S ki nem érdek-
lődnék ily fontos tárgy iránt?

Dr. Kiss Ernő.

Nagy-Magyarország.

A magyar történet jövő századai. Irta *Hoitsy Pál*.

E tanulmány soraiban egy alapos tudós alanyi érzései lobog-
nak higgadt és nyugodt meggyőződés formájában. Magyarország
múltjának és földének vizsgálata azt az utopiát ébreszti Hoitsyban,
hogy a jövőendő századok munkája egy Nagy-Magyarország meg-
alkotásában fog izzadni. A ki népszerű, dísztelen és szerény öltözötű
gondolatai között egy kis időt töltött, méltán kérdezheti, vajjon mit
alkotott és mi végre alkotta? Történelmi tanulmány-e, szocialis és
politikai röpiratot-e, vagy pedig tudományos képpel komolykodó
rajzot rejtelmes vizióról? Kutatások eredményéről számolt-e be, vagy
csak kutatásokat végzett, hogy indokoltta tegyen bizonyos törek-
véseket?

Hoitsy ösztövére füzete tanulmány is, röpirat is, regény is.
Nemesak eredményeket számol el, a miket megfigyelési eredmé-
nyeztek, hanem cseloktat is tűz ki, melyeket a jövőendő mérlegelése
követel. Tudja, hogy nem istentelenség az, ha valamely leszűrt
történet filozófiai alapelv alá helyezzük a historia adatait és jól
tudja, hogy az események pozitív elhelyezése nem gyümölcsöző
történetírás: új szempontokat keres és új világítást vet a történelmi
adatokra. Azt tartja, hogy a történelmet nem lehet csak az egyéni
akarat eredményének rajzolni, bizonyos magasabb erőket is kell
nyilvánulásaiban keresni. Azért a geológiát hívja segítségül. A nép
és föld tulajdonságainak megállapításával, bizonyos reális feltevések
alkalmazásával pedig lehetségesnek gondolja, hogy a történeti cse-
lekvés jövőendőjéről is fogalmat alkossunk. És mindezzel kettős célt
akar elérni. Újat mond régi adatokból és magas törekvés után
hajszolja a magyar cselekvést. Mindkettő olyan, hogy megérdemli
a fáradságot és kiérdemli a rokonszenvet. Történetírásunk olykor
rászorúl a figyelmeztetésre, hogy ne csak események után kutasson,
hanem keresse összefüggésükben a felsőbb erők munkáját is. Necsak
száraz raktározásban találja örömét, hanem szívjon fel eleven aspi-
rációkat is. A köteles tárgyilagosság ne legyen olyan fék, melyek a
szellem emelkedéseit lenyűgözik hanem olyan forma, melyben ala-

nyiségunkat elbujtatjuk. Mert van-e történeti mű, mely a szerző lelkéből mit sem árúlna el, ha még a legpozitívabb szárazsággal íródott is? A mi embertől ered, emberi. Az emberi lélek sugarai minden emberin csillognak, mert lélek nélkül nincsen semmi emberi. Nem lehet tehát rosszalnunk, hogy Hoitsy több alanyiságot s utópiát olvasztott történeti és politikai elmélkedéseibe, mint a mennyit azoknál találunk, kik az alanyiség kiküszöbölését lehetségesnek tartják. Még kevésbé lehet elítélni végső ezéjét. Bizonyos dolog, hogy fejtegetései jókora részét nem lehet elfogadni és hogy a Nagy-Magyarország után való törekvés keményebb dió, mint a minőt meg tudunk ropogtatni. Ámde a tudományosan indokolt, érvekkel támogatott álmok üdítőek a tudományra és politikára nézve. A tudományt az egyéniség, a művészet, a magasabb kontemplációk óhajlására sarkalják. A nemzeti öntudatot és a politikai készséget megsokszorozzák. Népek, melyekben szárnyas törekvések erősödtek meg, hihetetlen erőt halmoztak fel, óriási erőfeszítéseket tettek. És sokszor úgy történt, hogy a mi utópiának látszott, tulajdonképen nem is volt utopia.

Hoitsy a múlt tanulmányából arra az eredményre jut, hogy Magyarország területén nehezebb volt államot alapítani, mint másutt. Csak akkor volt némi állandósága az itt alakult birodalomnak, ha egyetlen nemzet uralkodott az egész területen; ez a nemzet pedig döntő beolyással bírt Európa sorsára s midőn a mai Magyarország területe más birodalomnak része volt, annak súlypontja ide esett. És e területet egy nemzet sem bírhatta békében. Ha gyöngye volt, mások támadták, ha erős volt, ő neki kellett támadó háborúkat viselni. A föld geológiai természetéből, főleg vízmedenczéiből azt következteti, hogy Magyarország természetes terjeszkedésének területét a Duna vízmelléke szabja meg. Hoitsy szerint a magyarság jövő feladatát az képezi, hogy Szerbiát, Bulgáriát és Romániát meghódítsa, az uralkodóházat pedig, hogy székhelyét Budára tegye. Majd szabatos választ ad arra az ellenvetésre, hogy miért nem következett be eddig, a minek már be kell következnie, és vajjon lényeges akadályok (az örök béke, szocializmus, szlávság) nem vágthatják be Nagy-Magyarország megvalósulásának útját? Sorra veszi e nagy feladathoz szükséges morális és értelmi tehetségeket, az anyagi erőt, valamint a népesség számát s valamennyit a kellő mértékben meg is találja a magyarban. Ez erőnek egy része csak lappangó képességek alakjában van meg, melyeket előbb ki kell fejleszteni. S summa summarum arra a végső meggyőződésre jut, hogy a kép, a mit a jövőről vázolt, meg fog valósúlni. „Ezzel kijelöltük a természetes irányt, mely felé a magyar nemzet jövő fejlődése haladni fog. Ezt az irányt halandó ember meg nem változtathatja. De a feléje tartó haladást akadályozhatja ideig-óráig és elő is segítheti. Megjelöltük a legközvetlenebb reformokat és teendő-

ket, melyeket előre látó kormányférfiaknak meg kell oldaniok, ha a magyarság természetes fejlődését elő akarják segíteni. Mindent egybefoglalva, úgy áll tehát a dolog, hogy a magyarság nemzeti küzdelmeinek a Balkán lesz a jövődöbeli színhelye. S nem állapodhatik meg a küzdelem addig, míg a Balkán nevezetesebb tartományai nem fogják Magyarországnak kiegészítő részét képezni. De meg fog szünni, a további hódítás, mihelyt elérte a vízválasztó határokat“. Csak az esetben, ha olyan faktor jelenik meg a történet folyamában, a minő a törökség volt, akadhat meg a magyarság természetes fejlődése, illetve fennmaradása, végzi be Hoitsy tanulságos fejtegetéseit. Ha nem, úgy „szembe fog állhatni minden viharral és veszedelemmel. Hódítani nem fog többé. A békének, az állandóságnak és haladásnak lesz leghatalmasabb biztosítóka és bástyája Európa keletén. És ha a jövődö nemzedékekben meg lesz a kellő igyekezet abban, hogy szellemi tartalommal töltsék be azt a nagy birodalmat, úgy a magyar lesz a jövődö koroknak legnagyobb, legdicsőségesebb nemzete“.

Tehát a mint okos taglalgatásával oktat bennünket Hoitsy, s a jövődö gyönyörű álmával izgatja politikai képzeletünket, s mindent könnyed, világos nyelvvel teszi, mely szabatos és következetes gondolkodást tükröztet. Elmélete és célja magasztos és szárnyaló, de eszközei egyszerűek. Gondolataival és gondolkozási módjával akar hatni, az irány és a hang hatását nem veszi igénybe. Nemes tartózkodás jellemzi, s ez nagyban hozzájárul, hogy szívesen, figyelemmel helyezük lelkünket gondolkozásának barázdáira. Nem szabad sajnálni azt a 2—3 órát, mialatt öntudatunkat Hoitsynak megnyitottuk, s azt a néhány perczet, mialatt egy-egy ítélete napok multán emlékezetünkbe visszatért.

Krenner Miklós.

Lebensfragen und Lebensbilder.

Von Förster V. Sozialethische Betrachtungen. Berlin (Edelheim) 1902.
324. lap. Ára 4 márka.

Tartalmas és tanulságos életképeivel s életkérdéseivel a sociáletikai érdeklődés felköltését és erősítését célozza a szerző. A sociáletika érdekeit szolgálják az ő szakavatott értekezései és tanulmányai, a melyek csak azt igazolják, hogy a legutolsó évtizedekben újból az ethika korunkat mozgató eszméi felé fordul a német tudósok buzgalma. Az ethika léssen a socialis kérdésnek is a mozgató ereje és megoldója, a mint, hogy az ethikusok és nemzetgazdászok ma már megegyeznek arra nézve, hogy a socialis kérdés első sorban ethikai s csakis másodsorban gazdasági kérdés.

A miben vonzó és tanulságos fejtegetésekkel találkozunk, a munkaidő megrövidítésének, illetve helyes beosztásának a titkáról,

a szükségből való védelem s a büntetés etikájáról, a hatalom és a tekintély képviselőihez való viszonyunkról, korunk égető sebééről, a párbajról, a konventionális morál elleni küzdelmünkről, a morális energiáról, Bismarck herezeg emlékiratairól, a demokratiáról s a fejedelemségről, az ember-világ solidaritásáról, a nő kérdés gondolatairól, a női nem tudományos képzéséről és akadémiai hivatásáról, az iskoláról az újabb életfeltételek világánál tekintve, a matematikai és természettudományi oktatás ügyéről, az egyetemi diákról s a politikáról a természetkutatásban nyilvánuló szigorú tudományosságról, a napi eseményekről, az ethika és a politika egymáshoz való viszonyáról, az államok önfentartása érdekéről. Egidy M. komoly gondolatairól a kereszténység felfogásában, az igazságosságról a vallás és az egyház terén, a világnézetről s a közösségi életről s a szépség és igazság élethatalmainak természetes szövetségéről. Legtöbbje ez értekezéseknek különböző folyóiratokban megfelelő alkalmakkor jelent meg. Így p. o. az ethikai tárgyúak az ethikai kultúra német társulatának évkönyveiben. Fejtegetései vonzóak, az életből merítettek s az életnek szólók. A keresztyén egyházak sociáletikai hatásai iránt nem mindig méltányos vagy igazságos, habár másrészt elismeri az ideális követelményeknek s az erkölcsi tapasztalatoknak a kereszténységben való szerves kapcsolatát, s elismeri, hogy a vallásnak s az egyháznak is része van az emberiség erkölcsi és szellemi fejlődésének jótéteményeiben. Szerinte az értelem és a tudomány az embervilág vezető hatalma, s maga a theológia is hozzájárult az érettebb bölcséleti gondolkodás világánál és befolyása alatt az akarat erkölcsi szabadsága fogalmának tisztázásához ethikai, pszichológiai és physiológiai tekintetben egyaránt. Az egyházi hatalom főtámaszával, a halhatatlanság hitével szemben a modern természettudomány szerzőnk szerint szkeptikus álláspontot foglal el.

Biztos kalauzunk van ez életképekben az élet számára.

Dr. Szlávik Mátvás.

KÜLÖNFÉLÉK.

Adatok kocsárdi Gálffy János életéhez.

Erdély története Báthory korszakának legkiválóbb államférfiai közé tartozik Gálffy János, ki mint író is figyelmet érdemel önéletírásáért. Mint politikusnak szereplése, Szádeczky Lajosnak Mária Krisztiánáról és Kovacsóczy Farkas kancellárról írott monografiáiból ismeretes előttünk; magán életviszonyairól azonban mindeddig csak annyit tudtunk, a menyői esonka önéletíratából meríthető volt s a mennyit még ezenkívül önéletíratának lelkes kiadói gr. Kemény József és Nagyajtai Kovács István összeszedhettek.¹ Kár azonban, hogy ez utóbbiak Gálffiról írott: „historiai bevezetés“-ükben forrást nem idéznek s így adataiknak tudományos ellenőrzése meg van nehezítve. Az alább következő adatok közlését éppen azért nem tartottuk feleslegesnek, mert alapul szolgálhatnak e kor kritikai történetéhez, habár általában véve ismeretlent nem tartalmaznak, még jóformán Gálffy életére nézve sem.

Az alább közlendő adatok Gálffy birtokügyeire vonatkoznak. Birtokairól önéletíratában maga Gálffy is említést tett: „Esmét ő nagyságának, — írja, — vöm oly kegyelmességét: Várad mellett ada négy falut, Váradon jó házat és jeles szőlőket. Ismét ő nagyságának vöm oly kegyelmességét: ajándékozá ő nagysága nékem Bolkácsot és Zsitvét, melyek szász faluk; bora, búzája, erdeje sok vagyon. Ismét ő nagyságának kegyelmessége lőn rajtam: adá énnekem Bolia (t. i. Bolya) kastélyát minden hozzátartozó jószággal, mely Boliához én is sok ezer forint ára jószágot vöttem.“² Kemény József gróf és Kovács István ezenkívül megemlékeznek még a

¹ Erdélyország történeti tára. Kolozsvárt, 1837. I. k. 73—77 l.

² Önéletírásában. Erdélyi tört. tár. I. k. 82 l.

*Marsinay Ferencz*zel kötött egyezkedéséről is, melynek értelmében tizenhat hunyadmegyei falut kapott.¹ Ez utóbbi egyezkedésre vetnek világot azok az okíratok, melyeknek eredeti példányai, miként Pálmay Józseftől közölt nemesi levél is (Erdélyi Múzeum 1903. jan. füzet), Gálffi Endre Udvarhely városi főjegyző birtokában vannak, — s a melyekről jelenleg szó lesz.

A már nem létező Marsinay család, melyből Nagy Iván szerint Hunyady János édesanyja, Erzsébet is származott,² — úgy látszik, már a XVI. század vége felé kihaló félben volt; legalább a szóban forgó Marsinay (némely oklevélben Morsinay) Ferencz a maga részéről családja oldalági leszármazottairól mit sem tudott. Ezért határozta el magát arra, hogy minden vagyonát³ átruházza Gálffi Jánosra, kihez talán baráti vonzalom kötötte, — de bizonyos feltételekkel. Az erről szóló oklevelet érdekessége miatt egész terjedelmében a következőkben adjuk:

Nos requisitores literarum atque literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio ecclesiae Albensis Transsylvaniae repositarum ac aliarum quarumlibet judicariarum deliberationum legitimorumque mandatorum exequentes. Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes quibus expedit universis: quod magnificus *Joannes Gálffi* de Kochiard, intimus cubicularius et consiliarius ill.^{mi} principis et dni dni *Christophori Bathory* de Somlio, vaivodae Transsylvanensis et Siculorum Comitibus etc. domini nostri gratiosissimi ab una, ac egregius *Franciscus Morsinay* de Rekestie partibus ab alia, coram nobis personaliter constituti, matura prius inter se deliberatione praehabita, sponte et libere sunt confessi, pariterque retulerunt in hunc modum. Qualiter annotatus Franciscus Morsinay animadvertens et in arcano mentis suae diligenter revolvens et considerans, status et conditio praesentis vitae suae quantis miseriis prematur, quantisque erummiis et calamitatibus sit obnoxia, praesentim ex eo, quod ipse in tanta imbecillitate et fragilitate animi sui propemodum omni humano praesidio poenitus orbatus sit et destitutus; *nec habeat aliquos fratres proximos aut consanguineos*, ad quos in adversis rebus suis directioneque et gubernatione bonorum suorum tuto confugere, opemque illorum sibi implorare posset, cum

¹ Erd. tört. tár. I. k. 75 l.

² Magyar családok. VH. k. 337 l.

³ A család hunyadmegyei birtokát legnagyobb részben II. Ulászlótól kapta 1516-ban. (Báthory Kristóf rendeletére (1580) kiadott káptalani átirat szerint.)

equidem illi etiam fratres proximi, vicini et consanguinei sui, quorum utpote opera et auxilio in omnibus rebus suis gerendis niti debebat, — universa bona sua, juraque possessionaria avitica, per varia consilia et intentiones, de manibus eiusdem abalienare, ipsumque eisdem bonis suis paenitus privare vellent et niterentur, potissimum autem, quod ipse in semine virilis sexus paenitus orbatum et destitutum fore se sentiat, nec habeat aliquem legitimum haereditatem, ad quem post mortem et decessum ejusdem reflexio et successio huiusmodi bonorum suorum legitime spectare et pertinere dinosceretur. Praeterea hocque, quod dictus Joannes Gálffy cubicularius post mortem et decessum suum (si ipsum in semine virili paenitus deficere contigerit), in praetactis bonis suis, juribusque possessionariis aviticis vigore donationis et collationis dicti ill^{mi} principis Christophori Bathory vaivodae Transsylvanensis et Siculorum comitis etc. legitimam successionem et reflexionem eorundem universorum bonorum suorum aviticorum de iure habere et sortiri posset. Itaque idem Franciscus Morsinay in tam calamitoso statu vitae suae singulari ope, auxilio et protectione ejusdem Joannis Gálffy fretus et confisus et ut ipsum in omnibus rebus et negociis suis factorem et protectorem suum merito fore agnoscere, opemque et auxilium ejusdem tuto semper sibi implorare posset, opera, consilio et intercessionem proborum et honestorum virorum, ratione universorum bonorum suorum, juriumque possessionarium aviticorum, tam scilicet ad praesens prae manibus suis habitorum, quam etiam apud manus alienas detentorum et existentium, cum eodem Joanne Gálffy cubiculario coram dicto ill^{mo} principe Christophoro Bathory, talem inter sese mutuam et reciprocam fecissent transactionem et compositionem perpetuo duraturam. Primo, quod idem Joannes Gálffy universa bona juraque possessionaria avitica, nec non domos curiasque nobilitares eiusdem Francisci Morsinay ab eodem quomodo-cunque et qualitercunque abalienata et dispersa, apud quorumlibet manus habita et existentia, propriis suis laboribus, fatigiis et expensis nomine et in persona eiusdem Francisci Morsinay jure mediante requirere, recuperare et reobtinere valeat atque possit. Dictus etiam Franciscus Morsinay universas literas et quaeque literalia instrumenta, factum videlicet praetactorum bonorum suorum tangentia et concernentia, pro requisitione et reobtentione huiusmodi bonorum suorum, manibus ejusdem Joannis Gálffy dare et assignare debeat, quarum vigore idem Joannes Gálffy eadem bona, juraque possessionaria de manibus alienis eliberare et reobtinere possit et valeat; quibus tandem eliberatis et reobtentis idem Joannes Gálffy cubicularius haeredesque sui et posteritates universae eisdem bonis, juriisque possessionariis reobtentis libere semper uti et frui queant atque possint. Verum enimvero, si interim idem Franciscus Morsinay (Deo sic volente) aliquos haeredes seu posteritates legitimas

in semine virili pro se suscipere et procreare posset et valeret, extunc habita prius cum eodem Joanne Gálffy super praemissis expensis, fatigiis et laboribus suis ad prosecutionem et reobtionem huiusmodi bonorum per eundem Joannem Gálffy expositis et erogatis recta et condecanti calculatione et supputatione, refusisque prius, et de pleno persolutis, eidem Joanni Gálffy huismodi expensis suis, eadem universa bona, juraque possessionaria reobtenta, dicti haeredes et posteritates eiusdem Francisci Morsinay legitimi, de manibus eiusdem Joannis Gálffy, pro sese recipere et rehabere possint et valeant. Casu vero quo, si ipsum Franciseum Morsinay (divino nutu sic volente) absque haeredum masculini sexus solatio ab hac luce quoquomodo decedere contingeret, extunc tam praetacta bona eiusdem Francisci Morsinay, nunc prae manibus suis habita, quam etiam alia universa bona juraque possessionaria, per ipsum Joannem Gálffy, modo praemisso iuridice obtenta et recuperata solum vigore praesentium literarum fassionalium in ipsum Joannem Gálffy cubicularium suosque haeredes et posteritates universas veluti legitimos successores eorundem bonorum totaliter et de pleno reflecti, redundari et derivari debeant atque possint. Ad quae praemissa et praemissorum singula firmiter et inviolabiliter observantes, idem Joannes Gálffy et Franciscus Morsinay personalibus ipsorum astantiis viva et clara voce sese mutuo obligarunt et astrinxerunt coram nobis ipso facto, prout obligarunt et astrinxerunt. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras fassionales sigillo huius Capituli Ecclesiae Albensis Transsylvaniae consignatas eidem partibus dedimus et emanari fecimus. Datum die dominico proximo ante festum beati Michaelis archangeli. Anno domini 1579.“ — (P. H.)

Gálffy Jánosnak Marsinayval kötött ezen egyezkedését Báthory Kristóf már néhány nap múlva, 1579. október 4-én megerősítette,¹ s majd Báthory Zsigmond² 1584. márczius 10-én, sőt az utóbbi már ugyanazon év márczius 10-én kelt rendeletében meghagyta a gyulafehérvári káptalannak, hogy Gálffyt a szokásos módon a Marsinay-féle birtokokba beigtassák,³ a mi valószínűleg meg is történt volna, ha Marsinay és Gálffy között újabb egyezkedés nem létesült volna. A gyulafehérvári káptalannak 1585. márczius elejéről való írata részletesen megismertet az ügygyel, melynek lefolyása a két utóbbi okirat kelte közt volt. Marsinaynak ugyanis,

¹ Eredeti oklevél papírra írva pecséttel ellátva, Kovachoczy Farkas kanczellár ellenjegyzésével, — Kristóf fejedelem sajátkezű aláírásával.

² Papírra írt eredeti oklevél, pecséttel ellátva, Zsigmond fejedelem sajátkezű aláírásával, az elébb említett kanczellári ellenjegyzéssel.

³ Papírra írt eredeti záró pecséttel ellátva, de aláírás nélkül.

mint az 1579-iki oklevélből látható volt, — nem voltak gyermekei, sem közeli rokonai („nec habeat aliquos fratres proximos aut consanguineos“), s azért összes vagyonát átruházta Gálffyra. Lehet azonban, hogy időközben tudomására jutott, hogy családjának oldalági leszármazottai is vannak, s másrészt pedig leánya születvén, — az átruházáson Gálffy beleegyezésével változtatott. Az indító ok a következő: „Nobilem puellam Catherinam filiam suam (ki mint más helyt írja: in capillis adhuc existens) a gravioribus et quotidie impendentibus fortunae incommodis eripere, eandemque etiam post decessum suum in aliquo quietiori statu et conditione relinquere contendens, ne scilicet eadem sub alienis tectis vitam omni subsidio destitutam degere cogatur et ne penitus ex eisdem bonis et iuribus possessionariis exclusa et privata esse censeatur“ stb. Ezért Gálffy tartozik Marsinaynak és leányának átadni Rekettyén egy nemes házat, negyvennyolcz jobbágytelket a hozzá valókkal „Praeterea tertiam partem omnium pratorum, terrarumque arabilium in territorio intraque veras metas possessionis Tothesd“; azután „tertiam similiter partem pratorum foenilium in convallibus Cziarna et Zool“; — „denique vineam in promontorio praetactae possessionis Dempsus“. Mindezeket Marsinay s leánya halálukig tartják birtokukban; ebben az esetben, valamint kihalás esetén Baresay András és János, Baresay Gáspár fiai s azok utódai öröklik a felsoroltakat, — kik talán leányági rokonai voltak Marsinaynak.

Az így megváltozott egyezkedést Báthory Zsigmond fejedelem 1585. május 1-én újra megerősítette s miként 1585. márczius 10-én kelt íratában, most is meghagyta a gyulafehérvári káptalannak, hogy igtassák be Gálffyt. Az eljárás több, hitelt érdemlő hunyadmegyei lakos részvéte mellett (kiknek nevei az okiratban felsoroltatnak) megtörténvén, a gyulafehérvári káptalan 1586. májusban kelt levelében már jelentette, hogy Gálffy Jánost Rekettye, Nyres, Albis, Chernisora, Merie, Zocz, Praehadistia, Lakur, Polien, Skey, Dempseus, Hatsesd, Thotesd, Pochienfalva, Petroz, Várhely s a Charna nevű vár birtokába, miután huszonöt napon át mindent részletesen megvizsgáltak, — bevezették és beigtatták.⁴

Dr. Lukinich Imre.

⁴ Báthory Zsigmond eml. levele a káptalani átíratban olvasható, mely utóbbi hártýára írott eredeti.

Adományok az Erdélyi Múzeum-Egyletnek.

Az újabb időben az E. M. E. könyvtárát és egyéb gyűjteményeit többen nagyobb jelentőségű adományokkal gazdagították, — és pedig:

Ajtai K. Albert néhai K. Papp Miklós gyűjteményét adományozta a könyvtárnak, u. m. könyvtárának egy részét, melyben a szabadságharcra vonatkozó ujságok és proklamációk, rendeletek, hírek, apró nyomtatványok, alkalmi versek, szabályok, utasítások, stb. vannak, úgy, hogy ez a gyűjtemény a könyvtárunkban levő Apor Károly bárótól örökölt 1848/49-es gyűjteményt szépen egészíti ki. Az ajándékozott anyag értékét a könyvtár-igazgató 7—800 koronára becsülte, minek alapján az ig. választmány Ajtai K. Albertet az egylet alapító tagjai sorába iktatta.

Dr. Gergely Sámuel nagyobb könyvadománynyal gazdagította könyvtárunkat, melynek egyik értéke az, hogy javarészből kolozsvári nyomtatvány. Összesen 119 drb műből áll, 139 kötetben m. e. 329 korona értékben. Az adomány meghaladván a 200 korona értéket: Gergely Sámuel alapító taggá választatott.

Makray László Felpertesről (Hunyadvm.) néhai Torma Zsófia könyvtárának egy részét ajándékozta az E. M. E. könyvtárának és pedig 177 művet 238 kötetben, m. e. 227 korona értékben. Az adományozó alapító taggá választatott.

Szádeczky Lajos évek óta tett adományait újabban egy nagyobb könyvadománynyal gyarapította. A régebbi adományok között van Petrasko oláh vajda nagy fejedelmi pecsétnyomója 1554-ből, 100 drb. eredeti fejedelmi levél a XVI—XVII. századból, egy diszesen kifestett címeres nemeslevél s újabban egy könyvadomány, mely apró nyomtatványokon és értesítőkön kívül a száz darabot meghaladja. Értéküket a könyvtár és régiségtár igazgatói 350 koronára becsülték, minek alapján az adományozó alapító taggá választatott.

A *Kolozsvári Nemzeti Kaszinó* nagyobb alakú képes lapjait és folyóiratait az E. M. E. könyvtárának adományozta, m. e. 18 újság több évfolyamát és kötetét. Ezek a könyvtár anyaga kiegészítésére igen hasznos és becses nyereséget képeznek, úgy hogy az E. M. E. ig.-választmánya hálás köszönetén kívül méltán iktathatta alapító tagjai sorába a Nemzeti Kaszinót.

Kolozsvármegye levéltára kiselejtezett anyagának azon részét, mely történelmi értékű, az E. M. E. kézírattárának adományozta. Becses anyagot nyert ebből a muzeum, melyben a nevezetesebbek: m. e. 50 drb. földmérési és jobbágyi táblázat 1760—1843-ból, egyházi és iskolai ügyi akták 1779—1868-ig; a XIX. évszázadból egészségügyi, börtönügyi, vásárjogi, a regálé, bányamívelés és a népesedési mozgalmakra vonatkozó akták, továbbá a szabadságharc történetének irományai. A megye alispánja újabb anyag átengedését is kilátásba helyezte. A Muzeum-Egylet igazgató választmánya hálás köszönettel fogadta a nagybecsű adományt s a kiválogatást végző Kelemen Lajosnak is köszönetét fejezte ki. Együttal elhatározta, hogy az erdélyi autonóm hatóságokat köriratban fölkéri, hogy levéltáraik kiselejtezendő anyagát engedjék meg a muzeumi levéltár javára átvizsgálni.

Br. Bálintitt József Nagy-Ernyéről (Maros-Tordam.) egy mammoth agyar-töredéket és két mammoth zápfogat adományozott az E. M. E. ásványtárának, mit az ig. választmány hálás köszönettel fogadott.

Gróf Bánffy György családi levéltára.

A gróf Bánffy-levéltár a tulajdonos gróf úr nagylelkű adományából legújabbban az E. M. E. tulajdonába került. A losonci Bánffy-családnak grófi ága levéltára őrizte meg a család legrégebb okiratait, melyek történelmi tekintetben igen becsesek s melyek az adományozás következtében nemzeti közkincsé válnak s a történetírók számára hozzáférhetővé lettek.

Az E. M. E. ig. választmánya hazafias örömmel fogadta a nagybecsű adományt s az adományozó főurat, Ő Felsege főlovászmesterét, legnagyobb alapítói: az igazgató tagok sorába iktatta s a közvetítő *dr. Moldován* István ügyvédnek is köszönetet szavazott.

Az adományozó levél egész terjedelmében így szól:

Az Erdélyi Muzeum-Egylet tekintetes Igazgató-választmányának

Kolozsvárt.

Ezennel felajánlom a jelenleg Kolozsvárt Hóry Béla árvaszéki elnök úr házában és őrizete alatt levő családi levéltáramat, az Erdélyi Muzeum-Egyletnek ajándékba, a következő kikötések mellett:

1. A levéltár az Erdélyi Muzeum-Egylet kézírattárában „*gróf Bánffy György családi levéltára*“ név alatt kezelendő, rendezendő és megőrizendő.

2. Ha levéltáramban oly mancumok találtatnának, a melyek hiányzó részei az én birtokomban volnának: e mancumok nékem kiadandók.

3. A nekem vagy jogutódaimnak szükséges okiratok a levéltárból használatra kiadassanak.

Kérem a tekintetes Igazgató-választmányt, hogy ez ajándék elfogadásáról engem értesíteni sziveskedjék, a midőn is az átadás tekintetében intézkedni fogok.

Budapest, 1903. márczius 11.

Kiváló tisztelettel

Gróf Bánffy György.

Kivánatos lenne, hogy minél többen kövessék a nemes és hazafias példaadást. A családi levéltáraknak nincs meg többé régi magánjogi jelentőségük, de annál nagyobb köztörténelmi forrás értékük, a mi az országos muzeumok kezelésében érvényesülhet leginkább. Gr. *Mikó* Imre, gr. *Kemény* József példáit újabban több főúri család követte. Így került az E. M. E. őrizetébe *Wesselényi* Miklós báró nagybecsű levéltára, a br. *Jósika* Andoré, legújabban gróf *Bánffy* Györgyé. Reméljük, hogy a nemes példaadást többen fogják követni s így a különben pusztuló levéltárak megőriztetnek az illető családok és a haza javára.

Az E. M. E. régiségtárának megnyitása. Az E. M. E. érem- és régiségtára, mely a kétszeri költözködés és új rendezés miatt a nagyközönség előtt évek óta elzárva volt, legközelebb a közönség számára is megnyitattik. Az E. M. E. ig. választmánya ugyanis f. é. május 6-án tartott ülésén dr. *Posta Béla*, az érem- és régiségtár igazgatója előterjesztésére elhatározta, hogy a régiségtárat május 29-én az egyetem évzáró ünnepélye alkalmával megnyitattja s a Muzeum-Egylet tagjai s a nagyközönség számára továbbra is nyitva tartja. Az E. M. E. tagjai a hivatalos órák alatt bármikor ingyen megtekinthetik; a kik nem tagjai az egyesületnek, azok hetenként háromszor (a kitűzendő időben) ingyen s mindennap 10—1 óráig személyenként 50 fillér belépti díj mellett, egy család (öt személyig) 1 koronáért látogathatják meg a régiségtárat.

Erdélyi Muzeum-Egylet.

Szakosztályi ülés.

Az E. M. E. böleselet, nyelv- és történettudományi szakosztálya f. hó 9-én d. u. 5 órakor felolvasó ülést tartott, melyen dr. *Széchy* Károly elnökölt.

1. Dr. *Versényi* György olvasta fel dr. *Perényi* József tanulmányát „Szász Béla élete és költészete (1840—1898)” felől, mely az Erdélyi Muzeumban fog megjelenni.

2. A titkár mutatta be *Váró Ferencz* értekezését: Bethlen Gábor nemesítő iskolájáról; mely jelen füzetünkben olvasható.

3. Új tagokul felvétettek: dr. *Erdélyi* Lajos ev. ref. főgymn. tanár Budapesten (aj. a titkár); *Csiky* Sándor tanárjelölt, Kolozsvárt (aj. Rác Győző.)